

TUVACA “İYİ ÖSKÜS OOL” (İKİ ÖKSÜZ ÇOCUK) HİKÂYESİ

Ayşe Şeyma USTA*

Özet:

Bu çalışmada, Tuva dilinden derlenen halk hikâyelerinin anlatıldığı “Ösküs Ool” (Öksüz Çocuk) adlı kitaptan on üçüncü hikâyenin Türkçeye çevirisi yapılmıştır. Bu hikâyeye ilgili olarak Bay-Tayga bölgesinin masalcısı Salçak Biçen Naadın-Höoyevna’dan 5.08.1959 tarihinde Baybu Kambu Cürün’ün masalı dinlediği bilgisi verilmiştir.

İlk bölümde hikâyenin Kiril alfabesinden aktarılan transkripsiyonlu metni verilmiş, ikinci bölümde ise Türkçeye çevirisi yapılmıştır. Ayrıntılı olarak hazırlanan sözlük bölümünde ise ele alınan kelime hikâye boyunca kaç farklı şekilde geçiyorsa hepsi tek tek incelenmiş ve söz bağlamı üzerinden ele alınmıştır. Ses değişikliğine uğrayan kelimeler parantez içinde belirtilmiştir.

Anahtar kelimeler: “İki Öksüz Çocuk”, Tuva dili, Tuva halk hikâyeleri.

Tuvan Story “İyi Ösküs Ool” (Two Orphan Childeren)

Abstract:

In this study, a Tuvan folk tale which is thirteenth story in the book “Ösküs Ool” containing many other Tuvan stories, has been translated Turkish. It has been given the information that in 1959, Baybu Kombu Cürün had listened this story

from Salçak Biçen Naadın-Höoyevna who is the story teller in Bay-Tayga area.

In first part the story has been transcribed from Kiril alphabet. After that the story has been translated to Turkish in second part. Finally, in the part of dictionary the word has been analyzed in terms of context even though how many times it is written in the text. The words which are undergone a voice change has been marked in parenthesis.

Key words: “Two Orphan Child”, Tuvan language, Tuvan folk tale.

* Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi. ayseymausta@gmail.com

1. Giriş

“Esas olarak 1990'lara değin SSCB içinde, Rusya ÖSSC'ne bağlı Özerk Tuva Bölgesi'nde yaşayan Tuvalar, birliğin dağılmasından sonra yine aynı sınırlar içerisinde, Rusya Federasyonu'na bağlı olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu sınırların dışında Moğolistan Halk Cumhuriyeti (Hövsgöl ve Hovd aymakları) ve Çin Halk Cumhuriyeti'nde yaşayan Tuvalar da vardır. Tofalar (Karagas) adıyla anılan Tuvalarsa İrkutsk Bölgesi'nde yaşarlar.

Yüzölçümü 171.300 m² olan Tuva yönetim olarak 11 yönetim bölgesine (rayon) ayrılmıştır. Esas olarak dağlık bir bölge olan Tuva'da ortalama yükseklik 2500 metredir. 1989 sayımlarına göre eski SSCB'de Tuvaca konuşanların toplam sayısı 200 binin üstündedir. Buna Buryat Özerk Bölgesi, Moğolistan ve Çin'de yaşayanlar da katılmalıdır. Çin'in Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayanlarsa kendilerini Deba, aynı bölgedeki Kazaklar Kökmunçak, Moğollarsa Zuanghay diye adlandırırılar.

Tuva'nın başlıca doğal kaynakları, madenleri arasında altın, gümüş, uranyum, platin, kömür, asbest ve tuz sayılabilir.

Nüfusunun %90'a yakını okuma yazma bilen Tuva'da bugün Kiril asıllı bir alfabe kullanılmaktadır. 1930'lara değinse aydınlar arasında yazı dili olarak Moğolca ve Moğol yazısı kullanılmaktaydı. 1930-40 arası Latin esaslı bir alfabe kullanılmışsa da 1940'lardan bu yana artık bugün yürürlükte olan alfabe kullanılmaktadır.

Moğol kültürü ile sıkı sıkıya iç içe olan Tuvaların çoğu Lamacı olsalar da söz konusu Budizm Şamanizmle iç içedir. Tabii Rusya ile olan bağ dolayısıyla Ortodoks Hristiyanlığa bağlı olanları da vardır.

Kimi tarih kaynaklarında ve bilimsel araştırmalarda Tuvalara Uryanghaylar, Soyotlar, Soyonlar ve Tannu-Tuvalar denildiğini görürüz. Uryanghay adı Çin kaynaklarında geçen wo-lang-ga (veya wo-niang-gai) adından kaynaklanır. Bugünse Tuvalar kendilerini Tıva kiji veya Tıvalar olarak adlandırmaktadırlar.

Tarih boyunca çeşitli kavimlerin, Çinlilerin, Moğolların, Mançuların yönetimi altında kalan Tuva, bu yüzyılın başından itibaren Rus nüfuzu altına girmeye başlamış ve 1944'te yapılan küçük hural (kurultay) sonucu SSCB'ye katılmıştır. Sovyetlerin dağılmasından sonra da çeşitli adlarla Rusya Federasyonu'na bağlı bir bölge olarak varlığını sürdüren Tuvanın son adı Tıva Respublika'dır. Bir görüşe göre de Tubaların bir dönem Çini yöneten Tobaların (*tuo-ba* 5-7. yy) torunları olduğu düşünülür.” (Ölmez 1996: 95)

Çalışmada İzlenen Yöntem

Metni çevirirken, Türk kültüründe olmayan ve Türkçeye tam olarak çevrilemeyen kavramlar dipnot yoluyla sayfanın altında açıklayıcı biçimde verilmiştir.

Sözlük bölümünde fiiller incelenirken, ilk olarak kök hâli verilmiş, daha sonra Tuvacadaki mastar ekli hâliyle yer almıştır. İncelenen kelimenin tamamı yazılmamış olup, baş harfi yazıldıktan sonra yanına nokta koyularak, varsa aldığı ekler belirtilerek yazılmıştır. İsim soylu kelimedenden sonra (+), fiil soylu kelimedenden sonra (-) işareti konulmuştur. Kelime sözlük içerisinde geçen başka bir kelimeyle aynı anlamı taşıyorsa (→) işareti ile ilgili maddeye yönlendirilmiştir. Ses değişikliğine uğramış kelimelerin parantez içinde nedenleri verilmiş ve asıl olması gereken biçimleri yazılmıştır. İkilime olan kelimelerin her birinin ayrı anlamı varsa hem ayrı maddelerde incelenmiş hem de ikilime olarak sözlükte yer almıştır. Bazı fiiller, edatlar, ünlemler, zamirler cümledeki kelimelerin bağlamıyla uyum sağlayamadığı için belirtilen kelimedenden önce ya da sonra (...) işareti kullanılmıştır. Türkçede günlük hayatta kullanılmayan ya da az bilindiği düşünülen kelimelerin anlamı TDK'nin *Güncel Türkçe Sözlük*'ü aracılığıyla açıklanmıştır. Tuvacada kelimenin tabanından (-) ile ayrılan -dAA ve -IA ekleri sözlük kısmında örnekleri verilen kelimelerde yer alıyorsa aynı şekilde yazılmıştır.

2. “İyi Ösküs Ool”

Şıyaan am, ertenginij ertezinde, burungununj murnunda, tevenin çoldak kuduruu çerge döjelip, tenin mıyızı deerge şaşığıp turar şagda, Çiŋgis-haan turar şagda, çinğirti çuglup turar şagda, it dumçuundan üs agıp turar üyede, a't dumçuundan araga agıp turar şagda çüvenj irgin.

İyi uzun kara hemni batkan ulug, biçe iyi ösküs-ool ol-la hemnernin beldiringe dujup keep-tir.

-Kayın kelgen, kaynaar bar çıdar kiji sen? – dep, biçe ösküs-ool aytırıp-tır.

-Bo çıtkan ulug kara hemnin kudu badıp kelgen, törütken ada, azıraan iye dep çüvenin baraanın köör hamaan çok dıñnap-daa körbeen men. Şagdan tura örge-küske ölürüp çip, amıdırıp, çurttap çoruur kiji men- dep harılap-tır.

-Sen kayın kelgen sen? – dep, ulug ösküs-ool aytırıp-tır.

-Biçe kara hemni kudu batkan, törütken ada, azıraan iye deer çüvenin baraanın köör turjuk, dıñnap-daa körbeen men. Arga-arıgnıñ kat-çimizin çip, amıdırıp çoruur kiji men-deen.

Biçe ösküs-ool turgaş:

-Çe, bir-tee seen baza ındıg, meenj törütken ada, azıraan iye çok bolganıvısta, iyilee kudaşkılar boop çurttaal-deen-daa irgin.

-Kudaşkılar boop çurttaar çüü boorlaan! Kayı-kayıvıstıñ tıpkan çüvezin iyilee ülejip çip, kadı çurttaay-la bis harın-deen.

Çaa, am ulug ösküs-ool hamık-la ölürgen küske, örge çüvezin, “bis-daa iyi hemden batkan kudaşkı boor dep turar ulus bolgay bis” deeş, mal-maganga berip turup berip-tir.

Biçe ösküs-ool hünün-ne bodunun çiiirinden kaştı-daa artır ölürüp algan keer mindig boop-tur. Ol-la inçap çorup, demgi hemni kudu badıp kaap-turlar. Ol-la badıp ora, hemniñ aksinga ulug boomga tavarişkaş, şagadın' ünüp kaap-turlar.

Oon inay çoraaş, ulug ajiktıñ bajinga ünüp keep-tirler. Ol ajiktıñ bajında ulug höl bar boop-tur. Ol höldüñ çanına balıktap, örge-küskelep çip, çurttap turup turlar.

Bir-le hün biçe ösküs-ool ulug ösküs-ooldu höl çanına turguzup kaaş, höldüñ bajın barıp köör deeş, çorup kaan-dır. Höldüñ bajına kelgeş, körüp şinçilep olurarga, çedi lama çedip keep-tir. Çastınıp algaş, körüp olurarga, demgi çedi lamaları bir elge ögengeş, it boop, bir elge ögengeş, kara a't boop, bir elge ögengeş, sıldıs-şokar a't boop huulup turup turlar.

"Kandig aaylıg eldep çoor aa? " deeş, bir elge ögenirge, it apaar, bir elge ögenirge, kara a't, bir elge ögenirge, konçuğ çaraş sıldıs-şokar a't apaar, mindig boop-tur.

Ejinge kelgeş, küjür ösküs-ool çugaalap tur:

-Çe, ejim, bo hem ööjün kudu badaalam-deeş, bada berip-tirler. Eleen kudu badıp ora, şiileen-şaaalan höy-le amitannarga tavarji berip-tirler. Bireezin tudup algaş, ölüreriniñ kayızı çorda, aldın ay-hün hereldig dañgına çedip kelgeş:

-Malımnı kançaarınar ol, kayun kelgen, çüü adam ulus siler?-deen.

-Bisti törütken ada, azıraan iye-daa çok, munda hem işinde ösküs kalgaş, añaa ösken ulus bis-deen.

-Bis moonj murnunda mıñaar-la ölürüp çip çoraan bis-deen.

-Çe, indig bolza, meej aalım şak döo turgan dag baarında, baraalınar-dep, dañgına çugaalap-tır. Çedip keerge, ögde şuvagançı kaday olurup-tur.

-Çe, kayun kelgen, çüden kelgen, orlan, eres ooldarım siler?-dep, kaday aytırıp-tır.

-Biste azıraan mal-daa çok, törütken ada, azıraan iye-daa çok. İyi ösküs iyi kiji kudu batkaş, öñnüktejip, kudaşkılar bolup algan çurttap çoruur ulus bis-dep biçe ösküs-ool harulaan. Ulug ösküs-ool kandig-daa harı, çugaa çok olurup-tur.

Biçe ösküs-ool:

-Çay boorga, sarıg-süglüg, kış boorga, bora bıdaalığ çer dilep çoruur ulus bis-deen.

Kaday olura:

1 Bu kelime orijinal metin içinde yıldızla işaretlenmiş olup kitabın arkasında kelimeyle ilgili herhangi bir açıklamaya gidilmemiştir.

-Aybılaar aybızı çok, hölezileer hölezini-daa çok, çügle çağıs uruum-bile iyilee çurttap olurar ulus-tur bis. Edim bolza, ektim aşkan, malım bajım aşkan kaday men. Ooñ bajın çandırjıp bergeş, çurttaar siler be? Çiveen çemiñerni, ketpeen heviñerni ketkey-le siler-deen, şuvagançı irgin.

-Çe, inçangay-la bis. Bistiñ köjüp kelgen çurtuvusta bottariviska ajıktıg et-septi ap algaş, keeli-dep, biçe ösküs ool çugaalap-tır. Ulug ösküs ool çügle askında kelirge, onu-la ijerden öske, çünü-daa çugaalavas boop-tur. İyilee ol-la çorutkaş, hölünge çedip keep-tirler.

-Men konçug çaraş kara it boop huulup bereyn. Meni kaynaar bardı dize, “ada-iyeziniñ aalında bogun-sagın silgip alır deeş, çoruy bardı” deer sen. “Idiñni meñee sat” deer. “Kodançızı halaptıg it boor, bir eves çüs lañ ak möñgün beer bolzuñza, algay-la siler” deer sen-dep-tir.

Biçe ösküs-ool kaldar it kıldır huula beerge, ulug ösküs-ool çedip algaş, bay şuvagançıniñ aalınçe bazıp çorup kaap-tır. Aalga çedip keerge:

-Düüñgü çugaakır biçe ösküs-ool kayıl, oglum, ulug ösküs-ool?-dep, kaday aytırgan.

-Ada-iyeziniñ aalında bok-sak, çüü-höözün silgip alır deeş, çoruy bardı-deen, ulug ösküs-ool irgin.

-Idiñniñ çarajın aa! -dep, kaday aytırıp-tır.

-Añçı, kodançı ana azargançig it boor. Bir eves meñee çüs lañ möñgün beer kiji bolza, idimni beer men-deen, ulug ösküs-ool. Çüs lañ ak möñgünü ap bergeş, ösküs oolduñ idin sadıp ap-tır. Çüs lañ möñgünüñ ap algaş, kadayga kadarçılap, ajıldap turup ap-tır evespe. İyi, üş çil bolgujege çedip, itniñ kodançı eki dep çüvezi konçug boop-tur.

Bir-le erten itniñ eereri aray bazaargay bergen, mindig boop-tur. Inçap eerip çoruy, it örü halaaş, öliip kaap-tır. Kaday-daa homudavas bodu añaa homudap, añaadavas bodu añaa añaadap:

-Çeden, tozan har çetke-le, mindig kodançı it çerle körüp körbeen men. Kuduruun üze şaapkaş, haya baaringa barıp hööp kag, oglum, Ösküs-dep, kaday çugaalaan. Ösküs ool idin çüktep algaş, borbak çag hoylap algaş, dagje bazıp ünüp kaap-tır. Haya baaringa bargaş, biçe ösküs-ool bodu apargaş çugaalaan:

-Men-daa baza haya kızı çurtuvustu ergeeş, keliyn. Sen şuvagançıga “meeñ bagay duñmam şagda-la çorutka-la oyaar bargan. Men baza bagay ada-iyemniñ bogun-sagın, öl ça’s düşpes çerge salıp kaaş, keliyn” dep çugaala-dep çagıp söglep turgan ösküs-ool daa irgin.

Ösküs ool-daa ol şuvagançıga kelgeş, duñmazınıñ çugaalaanın ol-la olçaangı çugaalap berip-tir. Ulug ösküs-ool daa şuvagançıga demgi çugaazın çugaalaaş, demgi-le hölüñçe çorup kaap-tır. Biçii ösküs ool kara elge ögengeş,

möngün ezer-çügennig, çüstüg sigen çaza baspas, çüzün-baazın çıraa-kara a't boop huula berip-tir.

-Meni munup algaş, çede beeriñge, eereji berze, iyi çüs ak lañ möngüñge sadıp aar sen-dep, çagıg-sözün berip turgan biçe ösküs-ool irgin. Ulug ösküs-ool möngün ezer-çügennig çüstüg sigen sıy baspas, çüzün-baazın çıraalığı kara a'dın munup algaş, çüzün-bürün çıraa sayaan ündür munup algaş, şuvagançı sugga çedip keep-tir.

-A'dıñnıñ çarajın aa, akım, menjee sadıp kör, akıy-dep, şuvagançınıñ uruu eereji-le berip-tir oo.

-İyi çüs ak lañ möngünden beer bolzuñza, algay-la sen dep-tir. A'dın iyi çüs ak lañ ak möngüñge sadıp algaş, şuvagançınıñ hoyun kadarıp çurttap çorup-tur. Şuvagançınıñ uruu çıraa-karazın munup algaş, çındıñnadıp hemniñ ol-bo talazınçe kecip, ayan-çoruun kılıp çorup-tur.

Bir-le hün inçap çorup turda, çıraa-karazı örü halaaş, keep düşkeş, ölüp kaap-tir. Urug homudavas bodu homudap, ıglavas bodu ıglap, aalinga çedip keep-tir.

-Kançap bardıñ? -dep aytırarga:

-Çıraa-kara örü halaaş, keep düşkeş, ölü berdi dep-tir.

-Hööküyniñ oorga-töjün ımıraa-seek oybazı-bile Alanğuştıg-Ala tayganıñ kırında menği kidinga apparıp kaar-dır-dep, şuvagançı ösküs-oolga çuga-alaptır. Ösküs-ool aldı şarı şırgalap algaş, ölgen çıraa-karanı şıraaga salıp algaş, Alanğuştıg-Ala taygaje çorup kaan-dır. Bügü çüveniñ ujurun bilir ösküs-ool amırap-höglep çorup olura:

-Çe, am çünü kançaar bis?—dep, biçe ösküs-ooldan aytırırp-tur.

-Bistiñ tıp alğan möngünivüs amıdıralga çetpes-tir am-daa. Men am barğaş, çüzün-bürün çıraa-sayak, sıldıs-şokar a't boop huular men. Bo kadayga baza üş çüs lañ ak möngüñge sadıptar sen-dep çagıg-sözün bergen ösküs-ool çüveniñ irgin.

Aalga kelgeş:

-Bagay duñmam şag-şaanda-la çorutkan bolgay. Men barıp bagay adaiyeniñ mal-maganınıñ tönçü-tömüdünden çül, onu barıp körgeş keliyn-dep, çugaalap organ ösküs-ool çüveniñ irgin. Şuvagançı ösküs-oolduñ sös-domaan dıñnap, hüleep olurup-tur. Ulug ösküs-ool hölünüñ kidinga çedip keerge, biçe ösküs-ool elge ögengeş, çüstüg sigen sıy baspas, çüzün-bürün çıraa-sayak, sıldıs ışkaş, şağır karaktıg, şokar a't boop huulup algaş turup-tur.

Ulug ösküs-ool sıldıs-ışkaş, çıraa-sayak şokar a'tdın munupkaş, çüstüg sigen sıy baspas, çüzün-bürün çıraa sayan ündür munup alğan aalga hap keep-tir.

-Mindig çaraş çıraa-sayak a'tıtıg kayın keldin? Biske sadıp kör, adaan-suraan askın yozugaar, beer bis-dep, iyi iyeşki eerejip turup berip-tir oo.

-Ölgen ada-iyemniñ artkan-kalğan koşkulunuñ tönçüzü-dür iyin. Avam çok, meñee ava ışkaş bolğan, silerden haramnanıp kançaar men onu, üş çüs lañ ak möngünden bergeş, algay-la siler-dep, ösküs-ool çöpşeejip olurup-tur.

Ösküs-ool-daa biyeegi heveer kadarçılup turup ap-tır. Eleen üye ertken soonda, çıraa-şokar değdirip ölü berip-tir. Kaday baza "hööküyniñ oorga-töjün imıraa-seek oyup çivezi-bile, Alanguştıg-Ala tayganıñ kırında möñge çıdar meñgi çanınga apparıp salıp kaar-dır" dep, şuvagançı çugaalap-tır. Aldı şarını şırgalaaş, ölgen çıraa-şokarnı şırğa kırına salgaş, Alanguştıg-Ala taygaje çüvenin ujurun bilir ulug ösküs-ool ulus körde, ıglap kaap, ulus körbeende, kattırıp, höglep barıp olurup-tur. Alanguştıg-Ala tayganıñ kırında möñge meñgige çedip kelgeş, am sümelejip-tir.

-Çe, kuda, ındıg bolza, bo möñgünnerni deñ-deñ kıldır ülejp aar-dır-dep, biçe ösküs ool arga-sümeni kadıp turup-tur. Ulug ösküs-ool oon-bile büriñ çöpşeejip turgan-dır.

Çedir kelgeş, şuvagançınıñ aalinga iyilee kadarçılup turup ap-tırlar. İnçap kadarçılup turgaş, bir-le erten ösküs-ool kudazına çugaalap-tır:

-Mınçap turgaş, ergekke üş oraam çüve tıppas-tır bis-dep çugaalap-tır.- Kadargannay sen-ne kadar, men-ne oruum uunçe, olça hayıp çorup köreyndep, ujur-çövün çugaalap olurgan biçe ösküs-ool irgin.

Çağıg-sözün kudazı ösküs-oolga bergeş, biçe ösküs-ool çige murnuu çükçe dört edeen tömüerti azıngaş, bazıp kaap-tur.

Ol-la bazıp olurarga, kıyığ çerde iyi aal turup-tur. Eñ bertinde turgan ögge kire beerge, er, herejeñ iyi kiji olurup-tur. Körüp şınçilep olurarga eleen öşkölüg baza büdüñ bayçıgaştıñ aalı boop-tur.

-Kayın üngeş, kayı çeder deen, karaañda ottug, havaañda köstüktüñ oglum boor sen? -dep, ögnün eeleri aytırıp-tur.

-Men bolza törütken ada, azıraan iye-daa çok, boja-hoytpaktıg² çer kaydal, bora münnüg çer kaydal, onu haydınıp çoruur kiji men-dep çugaalaan.

-Küjür oglum, bistiñ kodanıvısta eveeş-biçe mal turza-daa, onu havırtır-kadartır kijivis bar eves, biske töreeş, azıraan ogluvus ışkaş ool boor sen be?-dep çannıp, dilep-daa olurup-tur.

Şak inçaar-la kadarçılup egelep-tir. Kadargan öşküziñ bir öşkü iyisteerge, çangızın azırıp ap, iyi öşkü iyisteerge, iyizin azırıp ap turgaş, iyi-üñ çıl hire bolganda, üjen-dörten çede berip-tir. Bir-le hüñ "haram baynıñ aalında kadarçılup turar kudam bar bolgay. Onu oon ap alvas bolza, horjok-la-dır" dep, bodanıp-daa turgan ösküs-ool boop-tur.

2 Hoytpak, özel olarak fermente edilmiş süt demektir. Tam olarak ayrıntı karşılamamakla beraber metinde ayrıntı olarak çevrilmiştir. Boja ise araki (kırmızı gibi bir içki) üretildikten sonra hoytpaktan arta kalan besin maddesidir.

Azırıp algan kaş öşküzün hay dep algaş, ulug ösküs-ooldu alır dees, çorup kaan-dir. Çedip keerge, ulug ösküs-ool kudazı biyeegi-le heveer algan tutkan çüvezi-daa çok, kadarçılavışaan turup-tur. Yanzı-bürü eerejip turgaş, ösküs-ool kudazın algaş, çorup kaan-da er-dir evespe.

Bir-le çerniñ çeringe çedip kelgeş, kudazınga öşküzünün den keziin berip-daa turup-tur. Ooñ kırına kojazında taraaçın irey-kadaynıñ uruun ulug ösküs-oolga kudalap-daa bergen irgin. Biçe ösküs-ool bodu baza kojazında bora büdüñ bayçıgaştıñ uruun kaday kıldır ap aal -daa turup-tur. Şak inçaarla ulug, biçe ösküs-ooldar kurug çerge kudaşkı boop çurttap olurup-turlar.

Çaa, am bir çıl hire bolganda, ulug ösküs-oolduñ kadayı, ay-hün hereldig aldın dañgına bojup, biçe ösküs-oolduñ kadayı muñçu-mugulay ool-daa törüp ap-turlar. İnçap turda, ulug ösküs-oolduñ aldın dañgıñızın ulug haan oglunga kudalap turgan-dır evespe. Bir-le hün biçe ösküs-ool ulug ösküs ool kudazınga çedip kelgeş:

-Señ kadayın ay-hün hereldig aldın dañgına töreen-dir, seen uruunı ulug haan kudalap turar-dir. Meñ señee örge-kükseden egelees, çediripken çüvemni seen bajın-bile töleer bolza, çetpes-tir, inçangaş ooda-la meñ see bergenim üş çüs üjen lañ ak möñgün lañımnı şuptuzun dedir egidip ber!-dep, ajınıp, şuguldap-daa organ ösküs-ool irgin. Ulug ösküs-ool-daa kudazınñ sözüñ dıñnap sal-la, uruun kudalap turganı ulug haanga bargaş:

-Biçe ösküs-ool dep kiji meñee şagda üş çüs lañ ak möñgün bergen çüve. Am keep onu negees, meñ kulaamnı koñgaladı, e'dim-kejim siiredi-le -dep haan kudazınga söglep, baraalgap-daa turup-tur. Haan doraan-na kudazı ulug ösküs-oolga üş çüs lañ möñgünün hüleedip-daa berip-tir. Ulug ösküs-ool möñgünün biçe ösküs-ool kudazınga ekkep, hüleedip berip-tir. Möñgünün muñçu-mugulay oglunga çüktetkeş, "tutkanıñ salba, körgeniñ çidirbe, dıñnaanıñ utpa" dees, kurgag ırgay-bile sıra şaap-şaa oyladıp çorudupkan. Sarıg hovunu kudu muñgarap, dengerep çorup olurarga, orukka iyi kiji çugaalajıp olurup-tur:

-Çünü çugaalajıp, sümelejip tur siler, irelerim? Meñee çugaalap berip körüñer, saduzınga çüs lañ ak möñgün beer men-dep, çannıp, eerejip turup bergen mugulay çüven irgin. Oolduñ eerejiringe şıdaşpayn, demgi iyi kiji:

-Bora talduñ kırına bora-kuşkaş hongaş, uja berdi dep çugaalajıp tur bis-deen. Ol çugaanı birden biree çokka doktaadıp algaş, üş çüs lañ ak möñgününün çüs lañın berip kaap-tır. İyi çüs lañ möñgünün çüktep algaş, baza sarıg hovunu kudu oruun oruktap, badıp olurup-tur. Baza iyi kiji arazında dıñnalır, dıñnalbac çüve çugaalajıp turup tur.

-Çüü dep çugaalajıp-tır siler, akılarım? Meñee çugaalap berip körüñer. Saduzınga çüs lañ ak möñgün beer men-dep-daa eerejip turup-tur. Oolduñ

eerejiringe şıdaşpayn, demgi iyi kiji:–“İyi kodan halıp düjüp, iyi elik mañnay bergen” dep çugaalajıp-tur men deen. Ol çugaanı baza birden biree çokka, doktaadıp algaş, çüs lañ möñgünün iyi kijige berip kaan-dır. Artkan çüs lañ möñgünün çüktep algaş, sarıg hovunu kudu oruun oruktap, badıp kaan-dır evespe. Eleen badıp olurarga, baza iyi kiji arazında dıñnalır dıñnalbas çüve çugaalajıp turup-tur.

-Çüü çugaalajıp tur siler, akılarım? Meñee çugaalap berip körüñer. Saduzinga çüs lañ möñgün beer men-dep eerejip turup berip-tir. Oolduñ eerejiringe şıdap çadap kaaş, iyi kiji:

-“Bayan³-çüdük burgan, namzıray⁴-çüdük burgan” dep çugaalajıp tur bis-deen.

Ol çugaanı baza birden biree çokka, doktaadıp algaş, eñ söölgü artkan çüs bejen lañınñ çüzün berip kaan-dır. Artkan eñ söölgü bejen lañın hoylap algaş, sarıg hovunu badıp ora, bir aalga çedip keep-tir. Ögge kirip keerge, kaday kiji olurup-tur. Kaday-bile yozulajıp, mendileşkeş, olurup ap-tır. Kaday hoyudur hoytpak kudup bergeş:

-Am daarta seenñ alır dep turganıñ ulug ösküs-oolduñ uruu ay-hün hereldig aldın dañınazı-bile ulug haannıñ kudazı bolur. Añaa barıp kör, oglum-dep, kaday monu çagıp-söglep olurup-tur evespe. Amiraan-öören mugulay çüü boor, bejen lañ möñgünün kadayga beripkeş, demgi haannıñ aalınçe çorup kaap-tır.

“Ösküs-oolduñ mugulayın, munda çünü, kanduzın kılıp kelgeni ol? ” dep, oon dezip, ospaksırıp dezip çorup turlar.

-Kuda bolgan çerden kiji a’ş-çem-ne ijer boor, bo ulustuñ eldepeyliin, bora tal kırında hongaş, uja bergen kara kuş ıškaş, ıñay-beer dezip, oylap çorup turar-dep, kılaştap turgan mugulay çüvenñ irgin.

-İyi kodan iyi holdap halıp düjüp, iyi elik halıp mañnap turganı deg, haannıñ albatızınñ eldepeyliin ale?-dep eñ söölünde:

-Bayan-çüdük, namzıray-çüdük-dep, çugaalanıp bazıp turgan mugulay irgin.

Ol çugaaların haan dıñnaaş, birden-biree çokka utkazın bilip ap-tır. “Bora tal dıñ kırında bora kuşkaş uja berdi” deerge, “haannıñ ara-albatızınñ konçuun ıñay! Bora tal kırında üymekteşken kuş ıškaş, kızıl arınnıñ kijiden dezip turar” deen boop-tur. “İyi kodan iyi holdap halıp düjüp, iyi elik halıp mañnap tur” deerge, “haannıñ-daa konçuun ıñay! İyi buttug kiji ertip, dört davan kırında kokay ıškaş, kiji kadayı hunaaş, bayır-naadım kılıp turar” deen bolgan. “Bayan-çüdük burgan, namzıray-çüdük burgan” deerge, “bay

3 Tuvaca sözlükler içerisinde yer almamış olup kelimenin Moğolcadan çevrilmesi uygun bulunmuştur.

4 Namsarai. Sanskritçe de ise daha çok bu isimle anılmaktadır: Vaiśravaṇa, 多聞天王.

haan kiji orgaş, meej kadayımnı hunaap algan, onu men çügle kımdan artık bilir bayan-çüdük, namzaray-çüdük burganga çedir margıldajır men" deen bolgan. Ol-la sösterniñ utkazın bilip algaş, haan aldın dañğınazın mugulayga çettip berip-tir.

Aldın dañğınanı "açañ tutkanın⁵ salba, körgeñiñ çidirbe, dıñnaanıñ utpa deen çüve" deeş, sarıg hovunu kudu çedip algaş, badıp kaap-tır. Ol-la çettinip algaş, bir-le balıktıg hem kızınga çedip keep-tirler.

Ay-hün hereldig aldın dañğınazın balık e'di-bile çemgerip, ajaap-daa turgan çüven irgin.

Ölürgeñ balıñıñ kejin aldın dañğına uuştap turar mindig bolgan.

Bir-le hün mugulay çedip keerge, dañğına uuştap kaan balık keşterin bergeş:

-Monu kızıatka barıp, çüs ak lañ deeş sadıpkaş kel-deen.

Bieegi heveer-le dañğına balıktar kejin uuştap turgaş, tergiin deen ton daarap ap-tır.

-Monu kızıatka çüs çeerbi lañga sadıpkaş kel-deen.

Kadayıñıñ çugaazın yozugaar, mugulay demgi tonun kızıatka çüs çeerbi lañga sadıp ekkep-tir. Eleen kaş, üye ertkende, baza bir ton daarap ap-tır. Ol tonnu kızıatka sadıp çoraaş, mugulay biyeegi ulug haanga dujup keep-tir:

-Oglumnuñ kadayın arga-mege-bile argalap, megelep algan muñçu-mugulay, kayda çurttap-amıdırıp or sen? "-dep haan-daa çañçap-la berip-tir.

-Mugulayñıñ bilir çüvezi var eves, ölüргеştiñ kançaar monu, bızaa kada-rar bızaaçı kılıp alır-tır.-dep, kadın çarlık boop-tur oo! Kadın kijiniñ çarlık, surtaalın yozugaar, mugulayñı aalına ekkelgeş, bızaaçı kılıp ap, oybak didün tırtıp berip-tir. Mugulayñıñ aldın dañğınazın haannıñ oğlu kaday kılıp algaş, dıka ür çurttap turup-tur evespe.

Bir-le hün mugulayga bir tulup aarji urup bergeş:

-Bir hongaş, bireeni çip çoruñda, bir çerge çede-le beer sen ıynaan-deeş çorudupkan irgin.

Küjür mugulay muñgarap, deñgerep, bajınıñ uu-bile oruun oruktap, uun çüglep çorup kaap-tır oo! Bir-le çerge kılaştap çoruurga, çarajı konçug şokar çüve çıdıp-tır.

Bieegi mugulay-daa çüzü boor, onu paktap, ergeledip, çıttap, suybap-daa turgan irgin. Şokar çüvezin mugulay örge-küske e'di-bile azırıp turup berip-tir. Azırıp-la turarga, oozu moldurga hire ulgadı berip-tir. Şokar çüvezi am mugulayga azıradır hamaan çok, mugulayñı azırıp egelep-tir. Koygun-too-

5 Sondaki n harfinin n olması gerektiği düşünülmüştür. Metnin orijinalinde nasıl yazıldıysa öyle transkribe edilmiştir.

laydan egeleeş, sun-mıygakka çedir, e'din e't ova, çaan çag ova kıldır, ova-alap-daa turgan irgin. Şak inçaldır-la oruun oruktaaş, çiriin çirigleeş, çorup kaap-turlar.

Ta çejege, ta kajanga çedir çoraan çüvezi, suglug çerger çedip keep-tir-ler. Şokar çüvezi koş arganıñ ıyajın hoora tırtıp turup, konçug eki bajıñ tudup berip-tir. Bilir çüvezi çok mugulay añaa çurttap, dilginiñ kızılın şuglanıp, börüniñ kögün döjenip, kiştıñ karazın keder hep kılıp, kiji boop ortalanıp-daa kelgen-dir.

Şak inçaar çurttap turda, Karatı⁶-haannıñ diiñçileriñi aşkarıp-çemgerip-daa turgan mugulay irgin.

Diiñçiler körüp, şinçip olurarga, mugulay haan kijiniñ düjülgezi-bile dömey, bay şıdaldıg çurttap olurar mindıg boop-tur.

-Kançap mınçaar, haan kijiniñ düjülgezi-bile dömey, çurttay berdiñ?—dep, diiñçiler aytırıp, bayısaap-daa olurup-turlar.

-Meeñ mında şokar ejim var, ooñ-bile mınçap çurttap olurar ulus bis—dep mindıg harulap-tur.

-Ol çüü indıg şokarıl?—dep çorda, hirt-hart, sun çükteen par kirip keep-tir. Diiñçileriñ kortkan-mögüdeeni arnından ildeñ, mugulayje sıñnıp, sirigaynıp-halıgaynıp turup-turlar.

Par iyi aspaan çatpaytıp algan:

-Bolarnı kançaar ujurlugul, ölüre be, ölürbes be?—dep imney çugaalap turup-tur.

-Oy, horjok, olarnı ölüreñ bolbas, meeñ anaa aalçılarım-dır. Meeñ-bile dömey ulus-tur.—dep, innep-daa turgan mugulay irgin. Par-daa mugulaynıñ çugaa imneeşkinin yozugaar soskap, çig şayın hayındırıp, çaglıg e'din dülüp, hayındırıp salıp turup-turlar evespe. Diiñçileriñi inçaar hündülep, aalçıları kıldır, a'ıkarıp çorudup-daa turgan mugulay irgin.

Diiñçiler Karatı-haanga kelgeş:

-Şagdagı bir mañaa turar muñçu-mugulay am deerge, silerñiñ düjülgeñerden-daa artık çurttap orar çüve-dir—dep monu sögleendirler.

-Şokar par tudup algan, ooñ-bile iyilee amıdırap turar çüvedir—deen.

-Kiji bilbes çüü indıg par mugulayga tutturar boor. Anaa biçii irbiş oğlu azırıp algan boor iyin oñ. Oozun barıp sop kaaş, et-sevin, añ-meñin, aldı-kijiniñ kejin olçalap alır—dep, ertengi büreezin tırtıp, eleen şeriin çup ap, beletkenip, ulug büreezin tırtıp, ulug şeriin çup algaş, çorupkan-daa hoptak, çazıy Karatı-haan irgin.

6 Tuva destanlarında adı sıklıkla geçen hükümdarın adıdır.

Karatı-haan höy şeriin bajıñni dolgandır turguzup kaaş, haan tajızı-bile bajıñga kirip keep, mugulayniñ amıdıral-çurttalgazın kaygap-magadap olurda, hirt-hart deen soonda, konçuğ ulug şokar par kire halıp keep:

-Kañçaayn-çooyn? -dep mugulayje innep turgan irgin.

Mugulay büdüü baza "meni ölürer deeş kelgen Karatı-haan-dır. " dep imney sop kaan-dır. Par-daa iyi adaşkını aspaa-bile üzerlep, çazarlap kaaptırtır oo!

Mugulay parın munup algaş, Karatı-haannıñ orun-düjülgezinçe keep, par a'ttıg Parılday⁷ haan boop çurttay berip-tir. Ol-bo çarıkka ulçaan adazın berlendirip ap, haannıñ ara-albatızın çağırıp, ol oranga çaa-çalbak kiirbeyn, çonunga çorgaaraldıg, höyünge hömeereldig, ugaangır, sagıngır haan boop, çurttap çoruy barıptır oo!

Par a'ttıg Parılday haan ol düjülgeni ap, haannay beerge, men oon eeptim.

3. "İki Öksüz Çocuk"

İşte böyle! Evvelin evvelinde, geçmişin geçmişinde devenin kısa kuyruğu yere yayılıp tekenin boynuzu gökyüzüne dayandığı zamanda, Cengiz Han'ın bulunduğu zamanda, parılıtının geçip gittiği zamanda, köpek burnundan yağ akarken, at burnundan şarabın aktığı zamanmış.

İki uzun ırmağın aşağısına giden büyük ve küçük öksüz çocuk bu ırmakların kavşağında karşılaşmış.

-Nereden gelmiş, nereye gidiyorsun, diye küçük öksüz çocuk sormuş.

-Bu yatan büyük ırmağın aşağısına inen; doğurtan baba, büyüten anneye güvenerek bir şeylerin varlığını görmek yerine bunları işitip de görmemiş çocuğum. Eskiden beri sincap fare öldürüp onları yiyerek yaşıyorum, diye cevap vermiş.

-Sen nereden gelmişsin, diye büyük öksüz çocuk sormuş.

-Küçük ırmağı aşağı inen; doğurtan baba, büyüten anneye güvenerek bir şeylerin varlığını görmek yerine bunları işitip de görmemiş çocuğum. Ormanın meyvesini yiyerek yaşıyorum, demiş. Küçük öksüz çocuk durarak:

-Haydi, seni de, beni de doğurtan baba ve büyüten anne olmadığından, ikimiz birlikte dünürler olup yaşayalım, demiş.

-Dünürler olup yaşamak ne iyi olur! Hangimiz bir şey bulursak ikimiz onu paylaşıp yiyelim fakat beraber yaşayalım, demiş.

Böylece büyük öksüz çocuk bütün öldürdüğü sincap fare gibi şeylere "Biz iki ırmaktan inen dünürler olacağız diyor, daha da genişleyip halk olalım." diyerek hayvanlara saldırıp durmuş.

⁷ Metinde bu kelimenin baş harfi büyük yazıldığı için özel isim olduğu kabul edilmiştir.

Küçük öksüz çocuk her gün kendisinin yiyeceğinden ne kadarı artarsa öldürüp getiriyormuş. Onunla yürüyerek deminki ırmağı aşağı inmişler. Oraya inip ırmağın ağzında büyük bir dağ sırasıyla karşılaşarak dağı tırmanmışlar. Oradan biraz daha giderek büyük geçidin başına çıkmışlar. O geçidin başında büyük göl varmış. O gölün yanında balık tutarak, sincap fare yiyerek yaşayıp durmuşlar.

Bir gün küçük öksüz çocuk büyük öksüz çocuğu göl yanına bırakarak, gölün başını gidip görmek için yürümüş. Gölün başına gelerek bakıp incelerken, yedi lama çıkagelmiş. Gizlenerek bakarken, deminki yedi lama bir uçuruma sürünerek köpek olup, bir uçuruma sürünerek siyah at olup, bir uçuruma sürünerek yıldız benekli at olup dönüşüp duruyorlarmış.

“Ne acayip insanlar bunlar” diye düşünmüş. Bir uçuruma süründüklerinde köpek, bir uçuruma süründüklerinde siyah at, bir uçuruma süründüklerinde de çok güzel yıldız benekli at oluyorlarmış. Arkadaşına gelerek şirin öksüz çocuk konuşmuş:

-Haydi arkadaşım, bu ırmak boğazını aşağı inelim diyerek aşağı inivermişler. Yeteri kadar aşağı inip gürültü yapan pek çok hayvana rastlayıvermişler. Öldürdüklerinden birini yakaladıklarında, altın ay güneş ışıklı güzel kız yetişip gelerek:

-Hayvanlarıma nasıl davranıyorsunuz, nereden gelen nasıl insanlarsınız siz, demiş.

-Bizi ne doğurtan baba ne de büyüten anne var. Burada nehir içinde öksüz kalarak, burada büyüyen insanlarız, demiş.

-Biz bundan önce de olduğu gibi hayvanları öldürüp yiyoruz, demiş.

-Haydi, öyleyse benim köyüm işte şu duran dağ başında, gidelim, diye güzel kız konuşmuş. Köye ulaşıp geldiklerinde, çadırdaki yaşlı bir kadın oturuyormuş.

-Nereden gelmiş, neden gelmişsiniz cesur çocuklarım, diye yaşlı kadın sormuş.

-Bizi besleyen hayvanımız da yok, doğurtan baba, büyüten annemiz de yok, biz iki öksüz nehir yolundan aşağı inerek arkadaş olup, dünürler olup yaşıyoruz, diye küçük öksüz çocuk cevap vermiş. Büyük öksüz çocuk herhangi bir cevap vermeden konuşmadan oturmuş.

Küçük öksüz çocuk:

-Yaz olunca süt sulu, kış olunca koyu çorbalı yer arayan kişileriz, demiş.

Yaşlı kadın oturarak:

-Emredecek emrim yok, kira ücreti de yok. Sadece çocuğum ile ikimiz yaşıyoruz. Elbisem olsa omzumun yükü artar, hayvanım olsa başımın derdi

artar. Böyle yaşlı bir kadını. Bu eve gelerek yaşar mısınız? Yemediğiniz yemekleri yer, giymediğiniz elbiseleri giyersiniz, demiş yaşlı kadın.

-Peki, öyle yapalım. Bizim göçüp geldiğimiz yurdumuzda kendimize yarayacak malı mülkü alıp gelelim, diye küçük öksüz çocuk konuşmuş. Büyük öksüz çocuk ağzını sadece bir şey içmek için kullanmış, hiçbir şey konuşmamış. İkiisi beraber yürüyerek göle ulaşmışlar.

-Ben çok güzel bir siyah köpeğe dönüşeyim. Benim nereye gittiğimi sorarsa "Anne babasının köyünde ev eşyalarını silkelemek için gitti." dersin. "Köpeğini bana sat." diyecek. "Cesur bekçi köpeğidir, bir değil yüz akçe beyaz gümüş verecek olursan alırsınız." diyeceksin, demiş.

Küçük öksüz çocuk Dalmaçyalı köpeğe dönüşüverince, büyük öksüz çocuk yürüyerek zengin yaşlı kadının köyüne doğru adımlayıp gitmiş. Köye varıp gelince:

-Evladım büyük öksüz çocuk, dünkü konuşkan küçük öksüz çocuk nerede, diye yaşlı kadın sormuş.

-Anne babasının köyünde eşyaları, pılı pırtıyı silkelemek için gitti, demiş büyük öksüz çocuk.

-Köpeğinin güzelliğine bak, diye yaşlı kadın hayret etmiş.

-Sadece avcı bekçi mükemmel bir köpektir. Bana bir değil yüz akçe gümüş verecek biri olursa, köpeğimi vereceğim, demiş büyük öksüz çocuk.

Yüz akçe beyaz gümüşü vererek öksüz çocuğun köpeğini satın almış. Yüz akçe gümüşü alarak, yaşlı kadına çobanlık edip çalışıp durmuş. İki üç yıl geçince köpeğin bekçiliği iyi olduğu için malı eşyası çoğalmış.

Bir zaman sonra köpeğin havlaması hafif hafif kötüleştirmiş. Böyle havlıyorken, köpek daha da kötüleştirmiş ve ölmüş. Kendisine acımayıp hayret etmeyen yaşlı kadın, köpeğe acıyıp hayret etmiş:

-Yetmiş doksan yıl geçti de böyle bunun gibi bekçi köpeği görmemişim. Kuyruğunu zincirden ayırarak kaya bağına gidip göm oğlum öksüz, diye yaşlı kadın konuşmuş. Öksüz çocuk köpeği yükleyip, bir parça yağ koynuna koyarak dağa doğru adımlayıp çıkmış. Kaya bağına varınca, küçük öksüz çocuk kendisi olarak konuşmuş:

-Ben de yine kaya kenarı yurdumuzu dolaşarak geleyim. Sen yaşlı kadına "Benim kötü kardeşim çok önceden olduğu gibi gitmiş olacak. Ben de kötü anne babamın ev eşyalarını ıslak yağmur düşmeyecek yere bırakıp geleyim." diye konuşmasını emretmiş öksüz çocuk.

Öksüz çocuk da o yaşlı kadına gelerek kardeşinin konuşmasına benzer şekilde konuşmuş. Büyük öksüz çocuk yaşlı kadına önceki gibi konuşarak, önceki göle doğru gitmiş. Küçük öksüz çocuk uçuruma sürünerek gümüş eyerli dizginli, bağlı samanları ezmeyen, rengarenk, rahvan giden ata dönüşmüş.

-Bana binip giderek oraya ulaştığında yalvarırsa beni iki yüz akçe ak gümüşe satacaksın, diye emir vermiş küçük öksüz çocuk. Büyük öksüz çocuk gümüş eyerli dizginli, bağlı samanları ezmeyen, rahvan giden rengarenk ata binerek yaşlı kadın ve çocuğunun yanına gelmiş.

-Atının güzelliğine bak! Ağabey lütfen onu bana sat, diye yaşlı kadının çocuğu yalvarmış.

-İki yüz akçe ak gümüşten verecek olursan alırsınız, demiş. Atını iki yüz akçe ak gümüşe satarak yaşlı kadının koyununu otlatıp yaşamını sürdürmüş. Yaşlı kadının çocuğu rahvan siyah atına binip rahatça hareket ederek, nehrin diğer tarafına doğru geçip geziyormuş. Bir gün böyle gezerken rahvan siyah atı kötüleştirmiş, düşüp ölmüş. Kendisine acımayan çocuk atına acıyıp, ağlamayan çocuk atına ağlayıp köyüne gelmiş.

-Nasıl geldin, diye sorunca,

-Rahvan giden siyah at kötüleştirdi, düşerek ölüverdi, demiş.

-Zavallının sırtını göğsünü sinekler oymadan kara çöplemeli alaca renkli tayganın üzerindeki karla kaplı dağ tepesinin kenarına götürüp bırakacaksın, diye yaşlı kadın öksüz çocuğa söylemiş. Öksüz çocuk altı öküzü kızağa bağlayarak ölen rahvan siyah atı kızağa koymuş. Kara çöplemeli alaca renkli taygaya doğru yürümüş. Bütün bu olanların sebebini bilen öksüz çocuk sevinip giderek:

-Evet, şimdiki planımız nasıl, diye küçük öksüz çocuğa sormuş.

-Bizim kazandığımız gümüşler yaşamamıza yetmez. Ben şimdi giderek tamamen renkli rahvan giden yıldız benekli ata dönüşeceğim. Yine bu kadına üç yüz akçe ak gümüşe satacaksın, diye emir vermiş öksüz çocuk.

Köye gelince, büyük öksüz çocuk:

-Kötü kardeşim önceden olduğu gibi gitmiş olacak. Ben de gidip kötü anne ve babamın hayvanlarının akıbeti ne olmuş, gidip onu göreyim de geleyim, diye konuşmuş öksüz çocuk. Yaşlı kadın öksüz çocuğun sözünü dinleyip kabul etmiş. Büyük öksüz çocuk gölün kıyısına gelince, küçük öksüz çocuk uçuruma sürünerek, bağlı samanları ezmeyen, tamamen renkli, rahvan giden, yeşil gözlü, ala renkli, yıldız gibi ata dönüşmüş.

Büyük öksüz çocuk yıldız gibi, tamamen renkli, rahvan giden, ala renkli, bağlı samanlara basmayan ata binerek köye varmış.

-Böyle güzel rahvan atlı çocuk, nereden geldin? Lütfen onu bize sat, soran ağzına göre gümüş vereceğiz, diye annesiyle çocuğu yalvarmış da yalvarmış.

-Ölen anne ve babamın artan kalan eşyalarındandır. Annem yok, bana annelik yapan sizlerden atımı nasıl esirgerim. Üç yüz akçe gümüş vererek alabilirsiniz, deyip öksüz çocuk razı olmuş.

Öksüz çocuk önceden olduğu gibi çobanlık etmiş. Yeteri kadar zaman geçtikten sonra rahvan giden ala renkli at zatürre olup ölüvermiş. Yaşlı kadın yine "Zavallının sırtını göğsünü sinekler oyup yemeden kara çöplemeli alaca renkli tayganın üstünde erimeyen karla kaplı dağ tepesinin yanına götürüp bırakacaksın." diye yaşlı kadın konuşmuş. Altı öküzünü kızağa bağlayarak, ölen rahvan giden ala renkli atı kızağın üzerine koyarak kara çöplemeli alaca renkli taygaya doğru yola çıkmış. Bütün olanların sebebini bilen büyük öksüz çocuk, herkes onu gördüğünde ağlamış; kimse onu görmediğinde gülüp sevinerek gitmiş. Kara çöplemeli alaca renkli tayganın üzerinde erimeyen karla kaplı dağ tepesine geldiğinde akıl danışmış:

-Evet dünür, öyleyse bu gümüşleri eşit bir şekilde paylaşacağız, deyip küçük öksüz çocuk önerileri sıralamış. Büyük öksüz çocuk bu teklifle beraber hepsine razı olmuş.

Ters taraftan gelerek yaşlı kadının köyünde çobanlık edip durmuşlar. Çobanlık ederlerken, bir zaman sonra öksüz çocuk dünürüyle konuşmuş:

-Böyle durarak parmağa üç sarım şey bulamayız. Sen sürüyü otlatmışken, otlatmaya devam et. Ben de yolumun gittiği tarafa, o tarafa doğru dolaşip gideyim, diye asıl gerekçesini söylemiş küçük öksüz çocuk.

Dünürü öksüz çocuğa emir vererek, küçük öksüz çocuk eteğinin dört bir yanını toplayıp kuşağına sokarak güneye doğru dümdüz gitmiş. Oraya giderken kıyıda iki köy varmış. İçine girilmesi en güç olan köye girince, erkek, kadın iki kişi oturuyormuş. Bakıp incelerken, yeteri kadar keçinin ve bütün köyün zengin adamcığının olduğunu anlamış.

-Gözü ateşli, alnı kaşlı oğlum, nereden çıkararak nereye ulaşacaktın, diye köyün sahipleri sormuş.

-Beni doğurtan baba da büyüten anne de yok. Ayrılanı yer nerede, koyu çorbalı yer nerede, onu arıyorum, diye konuşmuş.

-Sevgili oğlum, bizim sürümüzde az miktarda hayvan olsa da, onu sürüten otlatan birisi yok. Bizim doğurup büyüttüğümüz oğlumuz gibi evladımız olur musun, diye yalvarıp rica etmiş.

Öksüz çocuk yine çobanlık yapmaya başlamış. Otlattığı keçisi ikiz doğurunca tekini beslemiş, iki keçi ikiz doğurunca ikisini beslemiş. Yaklaşık iki üç yıl olduğunda keçilerin sayısı otuz kırka ulaşmış. Bir gün "Cimri zengin kadının köyünde çobanlık yapan dünürüm vardı. Onu oradan alıp getiremezsem dünür olmamız imkânsız." diye düşünmüş öksüz çocuk.

Beslediği keçilerini "hay" diye çağırarak, büyük öksüz çocuğu almak için gitmiş. Ulaşıp geldiğinde, dünürü büyük öksüz çocuğun yakalayıp tuttuğu bir şeyi de olmadığını, önceden olduğu gibi sürü otlatmış olduğunu görmüş. Tür-lü türlü yalvararak dünürü öksüz çocuğu alıp gitmiş.

Bir yere ulaşarak, dünürüne keçilerinin tam yarısını vermiş. Ayrıca komşusu yaşlı çiftçi kadının çocuğunu büyük öksüz çocukla evlendirmiş. Küçük öksüz çocuk da komşusu olan sıradan zengin adamcığın çocuğunu kendisine eş olarak alıp köyde durmuş. Eskiden olduğu gibi büyük ve küçük öksüz çocuk kıyıda dünür olup yaşamışlar.

Yaklaşık bir yıl olduğunda, büyük öksüz çocuğun hanımı, altın ay güneş ışıklı güzel kız doğurup; küçük öksüz çocuğun hanımı da aptal çocuk doğurmuş. Böyle olunca, büyük öksüz çocuğun güzel kızını ulu hükümdar oğluna gelin almış. Bir gün küçük öksüz çocuk, dünürü büyük öksüz çocuğun yanına gelerek:

-Senin hanımın altın ay güneş ışıklı güzel kız doğurmuş. Senin çocuğunu ulu hükümdar gelin alıyor. Benim sana sincap fareden başlayarak ulaştırdığım şeyleri başınla ödeyecek olsan yetmez, bu yüzden en azından benim sana verdiğim üç yüz otuz akçe ak gümüşümü geri ver, diye kızmış öksüz çocuk. Büyük öksüz çocuk da dünürünün sözünü dinleyip kayıkla çocuğunu gelin ettiği ulu hükümdara giderek:

-Küçük öksüz çocuk denen adam bana eskiden üç yüz akçe ak gümüş vermişti. Şimdi gelip onu geri isteyerek benim kulağımı çın çın öttürdü, etimi derimi kesti, diye hükümdar dünürüne söyleyip sıkıntısını bildirmiş. Hükümdar hemen dünürü büyük öksüz çocuğa üç yüz akçe ak gümüşü kabul ettirip vermiş. Büyük öksüz çocuk da gümüşü küçük öksüz çocuk dünürüne getirip kabul ettirmiş. Gümüşleri aptal oğluna yükleterek “Yakaladığını bırakma, gördüğünü kaybetme, duyduğunu unutma.” diyerek kuru çalıyla vura vura cezalandırıp kovalamış, yollamış. Üzülerek sarı bozkırı aşağı inerken, yolda iki adam tartışıyorlarmış.

-Ne konuşup tartışıyorsunuz dedelerim? Lütfen bana söyleyin. Karşılığında size yüz akçe gümüş vereceğim, diye yalvarıp durmuş aptal çocuk. Çocuğun yalvarmasına karşı koyamayan deminki iki adam:

-Gri söğütün üstüne gri küçük kuş konarak uçuverdi diye tartışıyoruz, demiş. O konuşmanın istisnasız hepsini öğrenerek üç yüz akçe ak gümüşünün yüz akçesini vermiş. İki yüz akçe gümüşünü yüklenerek yine sarı bozkırı aşağıya doğru yol tutup inmiş. Yine iki adam aralarında belli belirsiz işitilen bir şey tartışıyorlarmış.

-Ne konuşup tartışıyorsunuz ağabeylerim? Lütfen söyleyin bana. Karşılığında size yüz akçe ak gümüş vereceğim, diye yalvarmış. Çocuğun yalvarmasına karşı koyamayan deminki iki adam:

-İki tavşan zıplayınca, iki geyik kaçırvermiş diye konuşuyorum, demiş. O konuşmanın yine istisnasız hepsini öğrenerek yüz akçe gümüşünü iki adama vermiş. Arta kalan yüz akçe gümüşünü yüklenerek, sarı bozkırı aşağı inmiş.

Yeteri kadar aşağı inince yine iki adam aralarında fısıltıyla bir şey konuşuyorlarmış.

-Ne konuşuyorsunuz ağabeylerim? Lütfen bana söyleyin. Karşılığında yüz akçe gümüş vereceğim, diye yalvarıp durmuş. Çocuğun yalvarmasına karşı koyamayan iki adam:

-Zenginliğin tanrısı, bolluğun tanrısı diye konuşuyoruz, demiş.

O konuşmanın yine istisnasız hepsini öğrenerek en son kalan yüz elli akçesinin yüzünü vermiş. Arta kalan en sonuncu elli akçeyi koynuna koyarak sarı bozkırı aşağı inip bir köye ulaşmış. Köye girdiğinde bir kadın oturuyormuş. Kadınla selamlaşarak oturmuş. Kadın koyulaşmış yoğurt döküp vererek:

-Yarın senin alacağım deyip durduğun büyük öksüz çocuğun kızı altın ay güneş ışıklı güzel kız ile ulu hükümdarın düğünü olacak. Lütfen oraya git oğlum, diye kadın emretmiş. Sevinen aptal ne yapsın, elli akçe gümüşünü kadına vererek deminki hükümdarın köyüne doğru gitmiş.

-Öksüz çocuğun aptalı nasıl olup da gelmiş, diye ondan çekinip kaçıp gitmişler.

-Düğün olan yerde insanlar yiyecek ve içeceklerle olur. Bu halkın tuhaflığı gri söğüt üzerine konarak uçuveren serçe gibi bu taraftan kaçıp uzaklaşıyorlar, deyip yürüyüp gitmiş aptal.

-İki tavşanın iki eliyle sıçrayıp, iki geyiğin koşup kaçtığı gibi hükümdarın kölelerinin tuhaflığı da ne, demiş. En sonunda da:

-Zenginliğin tanrısı, bolluğun tanrısı diye söylenip gitmiş aptal.

O konuşmaları hükümdar dinleyerek istisnasız hepsinin manasını anlamış. "Gri söğüdün üzerine gri küçük kuş uçuverdi." deyince, "Hükümdarın köleleri korksun! Gri söğüdün üzerinde telaşlanan kuş gibi kırmızı yüzlü adamdan kaçsın." demiş olmuş. "İki tavşan iki eliyle zıplayınca, iki geyik koşup kaçmış." deyince, "Hükümdar da korksun! İki ayaklı adam gidip yerine elleri ve ayakları üzerine düşmüş kurt gibi adam gelsin, hükümdarın hanımını elinden alayım ve bize tebriklerini yapsın!" demiş olmuş. "Zenginliğin tanrısı, bolluğun tanrısı." deyince "Zengin hükümdar oturduğu yerden benim hanımımı elimden almış, onu herkesten fazla bilen zenginliğin ve bolluğun tanrısına gidip şikâyet edeceğim." demiş olmuş. Bu sözlerin anlamını anlayan hükümdar, güzel kızı aptala götürüp vermiş.

Aptalın güzel hanımı: "Baban, yakaladığını bırakma, gördüğünü kaybetme, duyduğunu unutma, demişti." diyerek sarı bozkırı el ele tutuşup yürüyerek inmişler, bir balıklı nehir kıyısına gelmişler.

Aptal, altın ay güneş ışıklı güzel kız balık eti ile besleyip durmuş. Öldürdüğü balığın derisini de güzel kız ufalyormuş. Bir gün aptal gelince güzel kız ufalamış olduğu balık derilerini vererek:

-Bunu Çinliye gidip yüz ak akçe karşılığında satarak gel, demiş.

Önceden olduğu gibi güzel kız balıkların derisini ufalayarak pek iyi bir elbise dikmiş.

-Bunu Çinliye yüz yirmi akçeye satarak gel, demiş.

Hanımının konuşmasına göre, aptal deminki elbiseyi Çinliye yüz yirmi akçeye satıp paraları getirmiş. Biraz zaman geçtikten sonra yine bir elbise dikmiş. O elbiseyi Çinliye satıp giderken aptal geçmişteki ulu hükümdara rastlamış:

-Oğlumun hanımını kurnazlık yapıp bizi aldatarak elimizden alan aptal, nerede yaşıyorsun, diye hükümdar azarlamış.

-Aptalın anlayabilecek bir akli yok, onu öldürüp de ne yapacağım, onun yerine buzağı otlatan buzağı çobanı yapalım, diye kraliçe emir vermiş. Kraliçenin kışkırtmasına dayanarak aptalı köyüne getirmiş. Aptalı buzağı çobanı yapıp, işe yaramasını sağlamış. Aptalın güzel hanımını hükümdarın oğlu kendi hanımı yapıp çok uzun yıllar yaşamış.

Bir gün bir çanta ekşi köy peynirini aptalın sırtına yükleyerek:

-Bir gece konaklayarak, peynirin birini yiyip gittiğinde belki bir yere ulaş- vereceksin, diyerek onu göndermiş.

Şirin aptal üzülerek başının doğrultusu ile yolunu tutup, gittiği yöne kuş tüyü takarak yürüyüp gitmiş.

Bir yere yürüyüp gittiğinde yerde çok güzel benekli bir şey yatıyormuş.

Aptal ne yapsın, ona su içirip, sarılıp öpüp okşamış. Benekliyi fare sincap eti ile besleyip durmuş. Böyle beslerken benekli, iki yaşındaki buzağı gibi büyüyü- vermiş. Benekli kendini aptala besleteceğine, kendisi aptalı beslemeye başlamış. Tavşandan başlayarak geyiğe kadar etlerini et yığını, yağlarını yağ yığını gibi yığın hâline getirmiş. Böyle yaptıktan sonra yolunu tutarak, çentiğini çenterek yürüyüp gitmiş.

Ne kadar yürüdüğü, kaç zaman yürüdüğü belirsiz benekli sulu bir yere ulaş- mış. Benekli iki taraftaki ormanın ağacını koparıp çekerek çok iyi bir ev yapmış. Akli olmayan aptal, burada yaşayıp tilkinin kırmızısıyla soğuktan korunmuş, kurdun bozunu yere sermiş, samurun karasını giyecek elbise yapmış, sonunda adam olup akıllanmış.

İşte böyle yaşıyorken, Karatı Han'ın sincap avcılarını da besleyip durmuş aptal. Sincap avcıları bakıp gözetlediklerinde aptalın, hükümdarın krallığına benzer şekilde zengin ve varlık içerisinde yaşadığını görmüşler.

-Ne yaptın da hükümdarın krallığına benzer şekilde zenginlik içerisinde ya- sayıverdin, diye sincap avcıları sorup, aptalı sorguya çekmişler.

-Benim burada benekli arkadaşım var. Onunla beraber böyle yaşıyoruz, diye cevaplamış.

-O benekli nasıl bir şeyi, dedikleri anda, geyik yüklenen kaplan kükreyerek içeri girmiş. Yüzünden korkup huzursuz olduğu belli olan sincap avcısı, aptala sığınıp kaçmış, korkudan titremiş. Kaplan iki pençesini iyice açarak:

-Bunları ne yapsam iyi olur? Öldüreyim mi öldürmeyeyim mi, diye işaret yoluyla konuşmuş.

-Hayır, bu imkânsız! Onları öldüremezsın. Onlar benim her zamanki misafirlerim. Benim gibi insanlardır, diye işaret diliyle cevap vermiş aptal. Kaplan da aptalın konuşmasına göre durup, pişmemiş çayı kaynatıp, yağlı eti haşlayıp misafirlere ikram etmiş. Sincap avcılarında hizmet edip misafirleriymiş gibi yolcu edip uğurlamışlar.

Sincap avcıları Karatı Han'a gelerek:

-Eskiden burada duran aptal, bugüne kadar sizin krallığınızdan çok daha fazlasını yaşamış ve hâlâ yaşıyor, diye söylemişler.

-Benekli kaplan yakalamış ve onunla beraber yaşıyorlar, demiş.

-Böyle kaplan nasıl olur da insan tanımayan bir aptala yakalanmış olur. Herhâlde sıradan küçük bir kaplan yavrusu beslemiş olacak. Aptalın beneklisi buraya gelip saldırarak malı mülkü, bütün hayvanları, altı adamın derisini yağma edecek, diye sabahleyin borazanını öttürüp yeterli sayıda ordusunu toplayıp hazırlanmış. Sonra da daha büyük borazanını öttürüp, büyük ordusunu toplayıp göndermiş hırslı Karatı Han.

Karatı Han çok sayıda askerini evin çevresine yerleştirmiş. Prens oğluyula eve girerek aptalın hayatına hayret edip hayran olurken, sonunda çok büyümüş olan benekli kaplan kükreyerek zıplayıp:

-Ne yapayım, diye aptala işaret diliyle konuşmuş.

Aptal gizlice "Karatı Han beni öldürmek için gelmiş." diye işaret ederek saldırmış. Kaplan da iki baba ve oğlu pençesiyle parçalayıp öldürmüştü.

Aptal kaplanına binerek Karatı Han'ın krallığının olduğu yere gitmiş. Kaplan binekli Parılday Han olup yaşamış. Diğer tarafta boş gezen babasını yanına getirip, hükümdarın kölelerini yönetmiş. Ülkede savaş ve huzursuzluğa izin vermeden, halkına gururlu, değerli, anlayışlı, düşünceli bir hükümdar olup yaşamış gitmiş.

Kaplan binekli Parılday Han o krallığı alıp, han oluvermiş, ben de oradan geri döndüm.

4. Sözlük

A

aa şaşırma ünlemi: (...) *aa*

aal yurt, köy: *meeŋ a. +ım; iyeziniŋ a. +ında; şuvagançınıŋ a. +ınçe; a. +ga (...)*
keerge; a. +inga çedip; a. +ga kelgeş; a. +ga hap keptir; şuvagançınıŋ
a. +inga; iyi a.; bayınıŋ a. +ında; a. +da turuptur; bir a. +ga; haannıŋ
a. +ınçe; a. +inga ekkelgeş

aalçı misafir: *meeŋ (...)* *a. +larım; a. +ları kıldır*

aarjı ekşi köy peyniri: *a. urup*

aas ağız: *hemniŋ aksinga (aasinga >agızına >aksinga); aksında kelirge;*
adaan-suraan aksıŋ

aça baba: *a. +ŋ (...)* *deen*

ada baba: *törütken a.; a. -iyeziniŋ; a. -iyemniŋ; ulçaan a. +zın*

adam insan: *çüü a.*

ada-sura- /adaar-suraar / aramak, araştırmak, sormak: *a. -an-s.-an*

adaşkı baba ve oğul: *iyi a. +nı*

ajaa-/ajaar / beslemek: *çemgerip a. -p*

ajık geçit: *a. +ıŋ bajına; a. +ıŋ bajında* 2. yarar: *a. +tıg et-septi*

ajıl-da-/ajıl-daar/ çalışmak: *kadarçılup a. -p*

ajın-/ajınar / kızmak, surat asmak: *a. -ıp şuguldap*

ak beyaz: *a. möŋgün; a. laŋ*

ak-/agar/ akmak: *üs a. -ıp; araga a. -ıp (akıp >agıp)*

akı ağabey: *a. +m; a. +y; a. +larım*

al-/alır/ 1. almak: *a. -gan keer; a. -p algaş (alıp >ap); a. -gay-la siler; a. -p*
bergeş;kaday (...) *a. -p; a. -gay-la sen; a. -p alvas; a. -ır dees; a. -gan tut-*
kan; kudazın a. -gaş; a. -ır dep; megelep a. -gan ; düjülgeni a. -p 2 .
tasvirî fiil: *çaştınıp a. -gaş; tudup a. -gaş; bolup a. -gan; ap a. -gaş; silgip*
a. -ır; çedip a. -gaş; turup a. -ptır; çüktep a. -gaş; hoylap a. -gaş; munup a. -
gaş; sadıp a. -ar; sadıp a. -gaş; şırgalap a. -gaş; salıp a. -gaş; tıp a. -gan;
huulup a. -gaş; ülejip a. -rdır; azırıp a. -p; ap a. -vas; azırıp a. -gan; törüp
a. -ptırlar; doktaadıp a. -gaş; hoylap a. -gaş; olurup a. -ptır; bilip a. -ptır;
hunaap a. -gaş; hunap a. -gan; bilip a. -gaş; çettinip a. -gaş; daarap a. -
ptır; kılıp a. -ırtır; kılıp a. -p; kılıp a. -gaş; tudup a. -gan; çup a. -p; çup a. -
gaş; beerlendirip a. -p

ala alaca, karışık renkli: *alanguştıg-a. tayga*

alanguş karaçöpleme: düğün çiçeğigillerden, kökleri iç sürdürücü olarak kul-

lanılan, karaçöpleme, yeşilçöpleme ve sarıçöpleme gibi türleri olan bir bitki, marulcuk: *a. +tıg-ala tayga*

albatı köle: *haannıñ a. +zınıñ*

aldı altı: *a. şarı; a. kijiniñ*

aldın altın: *a. ay-hün; a. dangıña*

ale cümle sonuna gelen edat: (...) *a.*

am şimdi: *çaa a.; a. (...) kançaar; a. bargaş; a. sümelejiptir; a. (...) bolganda; a. keep; a. mugulayga; a. deerge*

am-daa hâlâ, henüz: *çetpestir a.*

amıdıra-/amıdıraar/ yaşamak: *a.-p çurttap; a.-p çoruur; çurttap a.-p; iyilee a.-p*

amıdıral hayat, yaşam: *a. +ga çetpestir; a.-çurttalgazın*

amıra-/amıraar / sevinmek: *a.-p-höglep; a.-an ööreen*

amıtan hayvan: *höyle a. +narga*

ana sadece: *a. azargançığ*

anaa sıradan: *a. aalçılarım; a. (...) irbiş*

añaa 1. burada: *a. ösken; a. çurttap* 2. ona, oraya: *a. homudap; a. añgadap; a. barıp*

añçı avcı: *a. it*

añgada-/ağgadaar/ şaşırmak, hayret etmek: *a.-vas bodu; aña a.-p*

añ-meñ bütün hayvan çeşitleri: *a.-m. +in (...) olçalap*

apar-/apaar / olmak: *it a.-r; a'ıt a.-r; bodu a.-gaş*

appar-/apparar / götürmek: *a.-ıp kaardır; a.-ıp salıp*

ara ara: *kiji a. +zında*

ara-albatı → albatı: *haannıñ a.-a. +zınıñ*

araga şarap, rakı: *a. agıp*

aray az az, hafif hafif: *a. bazaargay*

arga 1. çözüm: *a.-sümeni* 2. orman: *a.-arıñnıñ kat-çimizi; a. +nıñ ıyaji*

argala-/argalaar/ aldatmak: *a.-p megelep*

arga-mege aldatma, kurnazlık, hile: *a.-m.-bile*

arıg orman: *arga-a. +nıñ kat-çimizi*

arın yüz, surat: *kızıl a. +nıg; a. +ından ilden*

art-/artar / artmak: *çirinden a.-ır; a.-kan-kalğan; a.-kan (...) möngünün; a.-kan (...) lañınıñ*

- artık** fazla: *kımdan a.-ik; düjülgeñerden-daa a.*
- aspak** pençe: *iyi a.+ın (aspakın >aspaan); a.+ı -bile*
- aş-/ajar** / geçmek, aşmak: *ektim a.-kan; bajım a.-kan*
- aş-çem (a'ş)** yiyecek: *a.-ç. (...) boor*
- aşka-/aşkar/aşkarar** / beslemek: *a.-ıp çemgerip*
- at (a't)** at: *a. dumçuundan; kara a.; sıldıs-şokar a.; kara a.+ın (a'tın >a'dın); a.+ıñın çarajı; a.+ın (...) sadıp; şokar a.+dın; çıraa-sayak a.+tıg; par a.+tıg*
- atkar- / atkarar / (a'tkar)** yolcu etmek: *a.-ıp çorudup*
- ava** anne: *a.+m çok; a. ışkaş*
- ay** ay, dünyanın uydusu: *a.-hün*
- ayan-çoruk** gezi: *a.-ç.+un kılıp (çorukun >çoruun)*
- aybı** emir: *aybılaar a.+zı*
- aybıla-/aybılaar** / emretmek, iş buyurmak: *a.-ar aybızı*
- aytır/aytırar** / sormak: *(...) a.-ıptır; kaday a.-ıptır; kaday a.-gan; dep a.-arga; diñçiler a.-ıp*
- azargançig** mükemmel: *a. it*
- azın-/astır/bele** asmak, kuşağa takmak: *tömürerti a.-gaş*
- azıra-/azıraar** / beslemek, büyütme: *a.-an iye; a.-an mal; a.-an ogluvus; a.-p ap; a.-p algan; a.-p turup; a.-p-la turarga; mugulayga a.-dır; a.-p egeleptir*

B

- baar** bağır: *dag b.+ında (baarında >bağrında); haya b.+ınga*
- bagay** kötü, hasta, zavallı: *b. duñmam; b. ada-iyemniñ; b. ada-iyeniñ*
- bajıñ** ev: *eki b.; b.+nı dolgandır; b.+ga kirip*
- balık** balık: *b.+tıg (...) kıdunga; b. e'di; ölüngen b.+ınıñ (balıkınıñ >balunıñ); b. keşterin; b.+tar kejin*
- balıkta-/balıktaar** / balık tutmak: *b.-p*
- bar** var: *höl b.; b. eves; kudam b.; ejim b.*
- bar-/baar** / varmak, gitmek: *b.-r kiji; bajın b.-ıp; b.-aalıñar; kaynaar b.-dı; çoruy b.-dı; baaringa b.-ıp; baaringa b.-gaş; oyaar b.-gan; kañçap b.-dıñ; men (...) b.-gaş; men b.-ıp; b.-ıp körgeş; b.-ıp oluruptur; haanga b.-gaş; b.-ıp kör; kıdatka b.-ıp; oozun barıp;çoruy b.-ıptır*
- baraalga-/baraalgaar** / huzuruna çıkmak: *b.-p-daa turuuptur*
- baraan** varlık: *çüveniñ b.+ın*

bas-/bazar / 1. adımlamak, yürümek: *b.-ip (...)* kaaptır; *dagje b.-ip; ol-la b.-ip; b.-ip kaaptır* 2. ezmek: *sigen b.-pas*

baş baş: *ajıktıñ b.+ınga (başınga > bajınga); ajıktıñ b.+ında; höldüñ b.+ın; höldüñ b.+ınga; b.+ım aşkan; oonj b.+ın; seenj b.+ın; b.+ınıñ uu*

bat-/badar / inmek: *b.-kan (...)* ösküs-ool; *kudu b.-ip (batıp > badıp); kudu b.-kan; b.-kan kudaşkı; ol-la b.-ip; kudu b.-aalam; b.-a berip; kudu b.-kaş; b.-ip oluruptur; b.-ip kaandır; b.-ip olurarga; b.-ip kaaptır*

bay zengin: *b. şuvagançı; b. haan; b. şuvagançınıñ; b.+çığaştıñ aalı; b.+nıñ aalı; b.+çığaştıñ uruun*

bayan zengin, budizmde zenginliğin tanrılarından biri: *b.-çüdük*

bayır tebrik, kutlama: *b.-naadım*

bayısaa-/bayisaar / sorguya çekmek: *b.-p-daa olurupturlar*

baza yine, dahi: *b. ındıg; b. (...)* ergeeş; *men b.; kadayga b.; kaday b.; b. büdüñ; bodu b.; b. bir; büdüü b.*

bazaargay → *bagay: b. bergen*

be mi, mi soru eki: *çurttar (...)* *b.; boor (...)* *b.; ölürer b.; ölürbes b.*

beer taraf, yön: *ıñay-b.*

beerle-/beerleer / yanına gitmek: *b.-ndirip ap*

bejen elli: *b. lañın*

beldir kavşak: *hemnerniñ b.+ınge*

beletken-/beletkenir / hazırlanmak: *b.-ip (...)*

ber-/beer / 1. vermek: *möñgün b.-r (berir > beer); ıdımnu b.-r; ap b.-geş; sözüñ b.-ip; b.-r bolzuñza; sözüñ b.-gen; b.-r bis; b.-geş algay; sözüñ (...)* *b.-geş; keziin b.-ip-daa; meej b.-genim; möñgün b.-gen; b.-r men; lañın b.-ip; b.-ip kaaptır; b.-ip kaandır; kudup b.-geş; kadayga b.-ipkeş; keşte-rin b.-geş* 2. tasvirî fiil: *turup b.-iptir; bada b.-iptirler; çandırjıp b.-geş; huulup b.-eyn; huula b.-rge (berirge > beerge); bazaargay b.-gen; çugaalap b.-iptir; huula b.-iptir; çede b.-riñge; eereji b.-ze; eereji-le b.-iptir; ölü b.-di; kire b.-rge; çede b.-iptir; kudalap-daa b.-gen; egidip b.; hü-leedip b.-iptir; çugaalap b.-ip; turup b.-gen; uja b.-di; mañnay b.-gen; uja b.-gen; çettip b.-iptir; çañçap-la b.-iptir; turtıp b.-iptir; urup b.-geş; çede-le b.-r; turup b.-iptir; tudup b.-iptir; çurttay b.-diñ; çurttay b.-iptir; haannay b.-rge*

berip tur-/berip turar / saldırmak: *mal-maganga b.-ip t.-up*

bert aşılması güç, çetin: *eñ b.+inde*

bıdaa çorba: *bora b.+lıg*

bızaa buzağı: *b. kadarar; kadarar b.+çı*

- biçe** küçük: *b. (...) ösküs-ool; b. ösküs-ool; b. hemni; eveeş-b.*
- biçii** → *biçe: b. ösküs-ool; b. irbiş*
- bil-/bilir** / bilmek, anlamak: *b.-ir ösküs-ool; b.-ir (...) ösküs-ool; utkazın b.-ip; artık b.-ir; b.-ip a.-gaş; b.-ir çüvezi; kiji b.-bes*
- bile** ile (bağlaç): *uruum-b.; oybazi-b.; çivezi-b.; oon-b.; bajın-b.; ırgay-b.; kaday-b.; edi-b.; uu-b.; düjülgezi-b.; meen-b.; oon-b.; tajızı-b.; aspa-b.*
- bir** bir: *b.-tee; b.-le hün; b. elge; b. eves; b.-le erten; b. öşkü; b.-le çerniñ; b. çıl; b. aalga; b.-le (...) kılınğa; b. ton; b. tulup; b. çerge*
- birden biree çokka** istisnasız hepsi: *b. b. ç. doktaadıp; b. b. ç. utkazın*
- biree** bir: *b.+zin tudup; b.+ni çip*
- bis** biz: *çurttaay-la b.; b. (...) boor; bolgay b.; b.+ti törütken; ulus b.; çoraan b.; b.+te (...) çok; çurttap (...) b.; ulustur b.; inçanga-la b.; kançaar b.; b.+ke sadıp; beer b.; b.+tiñ (...) çurtuvusta; b.+tiñ (...) möñgünüvüs; tıppastır b.; b.+tiñ kodanıvista; b.+ke (...) boor; deen b.-gan*
- biyeegi** önceki: *b. heveer; b.-le heveer; b. (...) haanga; b. mugulay*
- bo** bu: *b. (...) hemniñ; b. hem; b. kadayga; b. möñgünnerni; b. ulustuñ; b.+larnı kançaar*
- bodan-/bodanır** / düşünmek: *b.-ıp-daa turgan*
- bodu** kendi: *b.+nuñ çirinden; homudavas b.; b. apargaş; ıglavas b.; b. baza*
- bojaarakı** üretildikten sonra hoytpaktan arta kalan parçalar: *b. hoytpaktıg çer*
- boju-/bojuur** / doğurmak: *dañına b.-p*
- bok-sak** ev eşyaları: *b.+un-s.+ın silgip (bokun-sakın >bogun-sagin); b.-s. (...) silgip; b.+un-s.+ın (...) salıp*
- bol-/boor/bolur** / olmak: *çok b.-ganıvista; kudaşkılar b.-p (bolup >boop); çüü b.-rlaan (bolur >boor); kudaşkı b.-r; ulus b.-gay; bar b.-ptur; it b.-p; a't b.-p; indig b.-za; kudaşkılar b.-up; çay b.-rga; kış b.-rga; edim b.-za; çugaalavas b.-ptur; it b.-r; beer b.-zunza; kiji b.-za; üş çıl b.-gujege; konçug b.-ptur; mindig b.-ptur; çorutkan b.-gay; ava (...) b.-gan; aalı b.-ptur; b.-r sen; men b.-za; hire b.-ganda; bar b.-gay; alvas b.-za; ösküs-ool b.-ptur; kudaşkı b.-p; töleer b.-za; kudazı b.-ur; çüü b.-r; b.-gan çerden; ijer b.-r; çüzü b.-r; kiji b.-p; ölürip b.-bas; tutturar b.-r; haan b.-p*
- boom** ırmak boyu uzanan dağ sırası: *ulug b.+ga*
- bora** 1. boz, koyu: *b. bıdaalığ; b. münnüg* 2. gri: *b. taldıñ; b. kuşkaş; b. tal*
- bora бүдүн** vasat, aşağı: *b. b. bayçıgaştıñ*
- borbak** bir parça: *b. çag*
- bot** → *bodu: b.+tarıvıska ajıktıg*

börü kurt: *b. +nüñ kögün*

burgan tanrı: *çüdük b.; çüdük b. +ga*

burungu geçmiş: *b. +nuñ murnuñda*

but bacak: *iyi b. +tug*

büdün bütün: *baza b.; b. (...) badıp*

büdüü gizlice: *b. baza*

bügü bütün: *b. çüveniñ*

büree borazan: *b. +zin tırtıp; ulug b. +zin*

bürün tam, tamamen: *çüzün-b.; b. çöpşerejip*

Ç

ça's yağmur: *öl ç.*

caa 1. savaş: *ç.-çalbak2. → çe: ç. (...)*

çada-/çadaar / yapamamak, başaramamak: *şıdap ç.-p*

çag yağ: *borbak ç.; ç.-in ç. ova (çağın); ç. +lig e'din*

çağı-/çağır / emretmek: *ç.-p söglep*

çağıg emir: *ç.-sözün*

çağır-/çağırar / yönetmek: *ara-albatızınıñ ç.-ip*

çalbak huzursuzluk: *çaa-ç.*

çalın-/çannır / yalvarmak: *ç.-p dilep, ç.-p eerejip (çalınıp > çalınıp > çannıp)*

çan yan: *höldüñ ç. +inga; höl ç. +inga*

çandırış-/çandırjır / eve dönmek: *ç.-ip bergeş (çandırışıp > çandırjıp)*

çaңça-/çaңçaar / azarlamak: *ç.-p-la beriptir*

çaңgıs yalnızca, tek: *çügle ç.; ç. +ın azırıp (çaңgızın)*

çaraş güzel: *konçug ç.; idıñnıñ ç. +ın (çaraşın > çarajın); a'dıñnıñ ç. +ın; mindig ç.; ç. +ı konçug*

çarık taraf: *ol-bo ç. +ka*

çarlık emir: *ç. booptur; ç. surtaalın*

çaştın-/çaştınar / gizlenmek, saklanmak: *ç.-ip algaş*

çatpay-/çatpayar / iyice açılmak: *ç.-tıp algan*

çay yaz: *ç. boorga*

çaza arasından: *sigen ç.*

çazarla-/çazarlaar / parçalamak, öldürmek: *üzerlep ç.-p*

çazıy açgözlü hırslı: *hoptak ç.*

çe haydi: *ç. (...)*

çeden yetmiş: ç. (...) *har*

çedi yedi: ç. *lama*

çedir 1. kadar: *mygakka ç.*; *kajanga ç.* 2. ters: ç. *kelgeş*

çedir-/çedirer / ulaştırmak, götürmek: ç. *-ipken çüvemni*

çeerbi yirmi: *çüs ç.*

çeje kaç tane: *ta ç. +ge*

çem yiyecek: *çiveen ç. +iñerni*

çemger-/çemgerer / beslemek: *aşkarıp ç. -ip*; *edi-bile ç. -ip*

çer yer: ç. *+ge döjelip*; *bıdaalıg ç.*; *düşpes ç. +ge*; *kıyığ ç. +de*; *hoypaktıg ç.*; *münnüg ç.*; ç. *+niñ ç. +inge*; *kurug ç. +ge*; *bolgan ç.*; *bir ç. +ge*; *suglug ç. +ge*

çerle aynı, benzer: ç. *körüip*

çet-/çedir / ulaşmak, geçmek, yetmek: ç. *-ip keptir (çetip > çedip)*; ç. *-ip kelgeş*; ç. *-ip keerge*; *hölünge ç. -ip*; ç. *-ip algaş*; *çıl (...) ç. -p*; *har ç. +kele*; ç. *-e beeriñge*; *amıdıralga ç. -pestir*; ç. *-er deen*; ç. *-e beriptir*; *bolza ç. -pestir*; ç. *-ir margıldajır*; ç. *-tip beriptir*; ç. *-e-le beer*

çettin-/çettiner / el ele tutuşarak gitmek; yol boyunca biriyle gitmek: ç. *-ip algaş*

çığ-/çur / yağmak, toplamak: ç. *-p ap (çığıp > çıup)*; ç. *-p algaş*

çıl yıl: *üş ç.*; *bir ç.*

çındıñnat-/çındıñnadır / rahatça hareket etmek: ç. *-ip (...) çoruptur*

çıraa rahvan: ç. (...) *a'ıt*; ç. *sayaan*; ç. *-karazın*; ç. *-kara*; ç. *-şokar*; ç. *+lıg (...)* *a'ıt*

çıt-/çıdar / 1. yatmak: ç. *-kan hemniñ*; *mönge ç. -ar*; *çüve ç. -iptir* 2. tasviri fiil (şimdiki zaman eki): *bar ç.*

çıtta-/çıttaar / koklamak, öpmek: ç. *-p suybap*

çi-/çiir / yemek: *örge-küske (...) ç. -p*; *kat-çimizin ç. -p*; *ülejip ç. -p*; *örge-küskelep ç. -p*; *ölürüp ç. -p*; ç. *-veen çemiñerni*; ç. *-vezi-bile*; ç. *-p çoruñda*

çidir-/çidirer / kaybetmek: *körgeñiñ ç. -be*

çig çiğ, pişmemiş: ç. *şayın*

çiçe düz, boyunca: ç. *murnuu*

çiir yemek: *bodunuñ ç. +inden*

çiñgirtti parıltı: ç. *çuglup*

çiñgis cengiz: ç. *-haan*

çirik çentik: ç. *+in ç. +leeş (çirikin > çiriin)*

çok yok: *mal-daa ç.; iye-daa ç.; çugaa ç.; aybızı ç.; hölezini-daa ç.; avam ç.; çüvezi-daa ç.; çüvezi ç.*

çoldak kısa: *ç. kuduruu*

çon halk: *ç. +unga çorgaaraldıg*

çor-/çoru-/çoruur / 1. gitmek, yürümek: *ol-la (...) ç.-p; oon (...) ç.-aş; ç.-p kaandır; ç.-y bardı; ç.-p kaaptır; eerip ç.-y; ç.-p olura; ç.-p köreyn; ç.-p kaan-daa; ç.-p olurarga; dezip ç.-pturlar; oylap ç.-p; ç.-an çüvezi 2 . tasviri fiil; şimdiki zaman eki: çurttap ç.-ur; amıdırap ç.-ur; çip ç.-an; kayızı ç. +da; çurttap ç.-ur; dilep ç.-ur; kılıp ç.-tur; inçap ç.-p; haydınıp ç.-ur; sadıp ç.-aş; çip ç.-nda; kilaştap ç.-urga; dep ç. +da; kançaayn ç.-yn; ç.-y barıptır*

çorgaaraldıg gururlu: *çonunga ç.*

çorut-/çorudar / gitmek, yollamak, göndermek: *ol-la ç.-kaş; ç.-ka-la (...) bargan; ç.-kan bolgay; oyladıp ç.-upkan (çorutupkan >çorudupkan); ç.-upkan irgin; a'ıkarıp ç.-up*

çöp doğru, asıl: *ujur-ç. +ün (çöpün >çövün)*

çöpşeeere-/çöpşeeerer / razı olmak: *ç.-şip oluruptur (çöpşeeereşip >çöpşeeereşip); büürin ç.-şip*

çugaa konuşma: *ç. çok; demgi ç. +zın; ol ç. +nı; ol ç. +larnı; kadayının ç. +zın; ç. imneeşkinin*

çugaakır konuşkan: *ç. ösküs-ool*

çugaala-/çugaalaar / konuşmak, söylemek: *ösküs-ool ç.-ptur; danğına ç.-ptır; ç.-vas booptur; kaday ç.-an; ösküs-ool ç.-an; (...) ç.; duymazının ç.-anın; ç.-p beriptir; ösküs-ool (...) ç.-aş; şuvagançı (...) ç.-ptur; (...) ç.-p; kudazinga ç.-ptır; dep ç.-ptır; ç.-p olurgan; dep ç.-an; ç.-şip oluruptur; çünü ç.-şip; meñee ç.-p; dep ç.-nıp; imney ç.-p*

çurt yurt: *bistiñ (...) ç. +uvusta; ç. +uvustu ergeeş*

çurtta-/çurttaar / yaşamak: *amıdırap ç.-p; iyilee (...) ç.-alı; boop ç.-ar; kadı ç.-ay; ç.-p (...) turlar; ç.-p çoruur; iyilee ç.-p; ç.-ar siler; ç.-p çoruptur; ç.-p olurupturlar; ç.-p amıdırap; anjaa ç.-p; ç.-p turda; ç.-y berdiñ; minçap ç.-p; ç.-p orar; ç.-y beriptir; ç.-p çoruy*

çurttalga yaşam, hayat: *amıdırıl-ç. +zın*

çü → çüü: *ç. +nü-daa çugaalavas; ç. +nü kançaar; ç. +nü çugaalajıp; mında ç. +nü; ç. +zü boor*

çüden neden: *ç. kelgen*

çüdük inanç: *ç. burgan*

çügen dizgin: *möñgün (...) ç. +nig*

- çüg**le sadece: ç. çağıs; ç. (...) kelirge; ç.
çügle-/**çüg**leer / kuştüyü takmak: ç.-p çorup
çük yön: murnuu ç.+çe
çükte-/**çük**teer / yüklemek: ıdın ç.-p; möngünün ç.-tkeş; müngünün ç.-p; sun
 ç.-en
çül ne: tönçü-tömiüdüden ç.
çüs yüz: ç. lañ; iyi ç.; üş ç.; lañınñ ç.+ün (çüsün >çüzün); ç. çeerbi
çüstüg bağlı: ç. sigen
çüü ne, nasıl: ç. boorlaan; ç. adam; ç. dep; ç. boor; ol ç.; ç. ındıç
çüü-höö pılı pırtı: ç.-h.+zün silgip
çüve şey, nesne: ç.+niñ baraanın; kayıvıstıñ ç.+zi; küske-örge ç.+zin; ç.+zi
 konçug; bügü ç.+niñ; ç.+niñ ujuru; ç.+ñ irgin; oraam ç.; ç.+zi-daa çok;
 çediripken ç.+mni; dıñnalbas ç.; deen ç.; bilir ç.+zi; şokar ç.; şokar
 ç.+zin; şokar ç.+zi; çoraan ç.+zi; orar ç.+dir; turar ç.+dir
çüzün at rengi: ç.-bürün
çüzün-baazın rengârenk: ç.-b. (...) a't

D

- daara**-/daaraar / dikmek: ton d.-p
daarta yarın: d. (...) bolur
dag dağ: turgan d.; d.+je bazıp
dañgına güzel kız: hereldig d.; d. çugaalaptır; oolduñ d.+zın; d.+zı-bile;
 mugulaynıñ (...) d.+zın
davan eller ve ayaklar: dört d.
de-/deer / demek, söylemek: (...) d.-p; d.-p harulaptır; (...) d.-r; (...) d.-en;
 d.-p turar; (...) d.-eş; bardı d.-ze; d.-r sen; (...) d.-ptir; d.-p kiji; d.-p
 turganıñ; (...) d.-rge; d.-en çüve; hirt hart d.-en
dedir ters: d. (...) ber
deer gökyüzü: d.+ge şaştıgıp
deerge kadar: am d.
dees için: köör d.; alır d.; lañ d.; ölürer d.
deg gibi: turganı d.
deg-/deer / ulaşmak: çeder d.-en
değdir-/değdirer / zatürre olmak: d.-ip ölü beriptir
demgi deminki: d. hemni; d. (...) lamaları; d. çugaazın; d.-le hölünçe; d. (...)
 kiji; d. haannıñ; d. tonun

deŋ eşit: *d.-d. (...)* ülejip; *d. keziin*

des-/dezer / kaçmak: *oon d.-ip (desip >dezip)*; *d.-ip çorup*; *ıñay-beer d.-ip*;
d.-ip turar

dıdık delik, boşluk: *oybak-d. +ın (dıdıkın >dıdın)*

dıka çok: *d. ür*

dıñna-/dıñnaar / dinlemek, duymak: *d.-p-daa körbeen*; *sös-domaan d.-p*; *sö-
zün d.-p*; *d.-anıñ utpa*; *d.-lır (...)* çüve; *d.-lbas çüve*; *haan d.-aş*

diinçi sincap avcısı: *haannıñ d. +lerni*; *d. +ler körüp*; *d. +ler aytırıp*; *d. +lerniñ
(...) möğüdeeni*; *d. +lerni (...)* hüdülep; *d. +ler (...)* kelgeş; *d. +lerni (...)*
hüdülep

dile-/dileer / aramak, istemek, rica etmek: *çer d.-p*; *çannıp d.-p-daa*

dilgi tilki: *d. +niñ kızılın*

doktaat-/doktaadır / öğrenmek: *çugaanı (...)* *d.-ip*

dolğandır çevresinde: *d. turguzup*

doraan birden, hemen: *d. (...)* hüleedip

döjel-/döjelir / yayılmak: *çerge d.-ip*

döjen-/döjenir / sermek, yaymak: *kögün d.-ip*

dömey benzer: *düjülgezi-bile d.*; *d. ulustur*

dörden kırk: *üjen-d.*

dört dört: *d. edeen*; *d. davan*

duj-/dujaar / rastlaşmak, karşılaşmak: *d.-up keeptir*

dumçuk burun: *ıt d. +undan (dumçukundan >dumçuundan)*; *at d. +undan*

duñma erkek kardeş: *bagay d. +m*; *d. +zınıñ çugaalaanın*

düjülge saltanat, krallık: *kijiniñ d. +zi*; *silerniñ d. +ñerden-daa*; *orun-d-
+zinçe*; *ol d. +ni*

dül-/düler / pişirmek, haşlamak: *e'din d.-üp*

düş-/düjer / düşmek *ça's d.-pes*; *halıp d.-üp (düşüp >düjüp)*

düün dün: *d. +gü (...)* ösküs-ool

E

edek saçak, etek: *dört e. +ın (edekin >edeen)*

ee sahip, efendi: *ögnüñ e. +leri*

eer-/eerer / havlamak: *ıttıñ e.-eri*; *e.-ip çoruy*

eereş-/eerejir / yalvarmak: *e.-i berze (eereşi >eereji)*; *e.-i-le beriştir*; *e.-ip
turup*; *e.-ip turgaş*; *çannıp e.-ip*; *oolduñ e.-iringe*

eg-/eer / geri dönmek: *oon e.-ptim (egip >eep)*

egele-/egeleer / başlamak: *kadarçılıp e.-ptir; küskeden e.-eş; toolaydan e.-eş*
egin omuz: *e.+m aşkan (ektim)*

egit-/egider / geri vermek: *e.-ip ber (egitip >egidip)*

eki iyi: *kodañçı e.; koñçug e.*

ekkel-/ekkeer / getirmek: *kudazınga e.-p (ekkelip >ekkep); sadıp e.-ptir; aalınga e.-geş*

ekti → egin

el uçurum: *bir e.+ge; kara e.+ge*

eldep acayip, garip: *aaylıg e.*

eldepeylig tuhaflık: *ulustuñ e.+in (eldepeyligin >eldepeyliin); albatızınıñ e.+in*

eleen yeteri kadar: *e. badıp; e. öşkülüg; e. kaş; e. şeriin*

elik geyik: *iyi e.*

eñ en: *e. bertinde; e. söölgü; e. söölünde*

er erkek, adam: *e. hereejen; kaan-daa e.-dir*

eres cesur: *e. ooldarım*

erge-/ergeer / dolaşmak: *çurtuvustu e.-eş*

ergek parmak: *e.+ke (...) oraam*

ergelet-/ergeledir / yanaşmak, sarılmak: *e.-p çıttap*

ert-/erter / geçmek: *üye e.-ken; üye e.-kende; kiji e.-ip*

erte eski: *ertenginiñ e.+zinde*

erten sonra: *bir-le e.*

ertengi 1. evvel: *e.+niñ ertezinde* 2. sabah: *e. (...) tırtıp*

eş arkadaş: *e.+inge kelgeş (eşinge >ejinge); meeñ (...) e.+im*

et elbise: *e.+im bolza (etim >edim)*

et (e't) et: *e.+im-kejim (e'tim >e'dim); balık e.+i; küske e.+i; e.+in e. ova; çaglıg e.+in*

et-sep mal-mülk: *ajıktıg e.-s.+ti; e.-s.+in (...) olçalap (sepin >sevin)*

eveeş az: *e.-biçe*

eves değil: *bir e.; bar e.*

evespe cümle sonuna gelen pekiştirme edatı: *(...) e.*

ezer eyer: *e.-çügennig*

H

haan han, hükümdar: *çiñgis-h.; ulug h.; ulug h.+ga; h. kudazınga; h.+niñ*

kudazı; h.+niñ aalınçe; h.+niñ albatızınıñ; h. dıynaas; h.+niñ konçuun; bay h.; h.+niñ oglu; h.+niñ diinçilerni; h.+ga kelgeş; çazıy (...) h.; Karatı-haan; h.+niñ orun; Parılday h.; sağıngır h.; h.+nay beerge

hala-/halaar / değışmek: *örü h.-aş*

halaptıg cesur, atılgan: *h. it*

halı-/halır / zıplamak: *h.-p dujup; h.-p mañnap; h.-p keep*

halıgayn-/halıgaynur / korkudan titremek: *sirigaynıp h.-ıp*

hamaan çok yerine, ... olacağına: *köör h. ç.; azıradır h. ç.*

hamık bütün: *h.+la (...) çüvezin*

hap kel-/hap kelir / gelmek, ulaşmak: *aalga h. k.-ptir*

haram cimri: *h. baynıñ*

haramnan-/haramnanır / cimrilik etmek, esirgemek: *silerden h.-ıp*

harı cevap: *h. (...) çok*

harıla-/harılaar / cevaplamak: *(...) h.-ptir; ösküs-ool h.-an; mindıg h.-ptir*

harın fakat: *çurtaay-la (...) harın*

havak alın: *h.+ıñda köstüktüg (havakında >havaaında)*

havırt- / havırtır / sürüyü sürütmek: *h.-ır-kadartır*

hay sıraya koymak için çağırma nidası: *h. deep*

hay- / hayar / dolaşmak, dolanmak: *olça h.-ıp*

haya kaya: *h. baaringa; h. kıdu*

haydın-/haydınar / aramak, araştırmak: *onu h.-ıp*

hayındır-/hayındırar / kaynatmak: *şayın h.-ıp; h.-ıp salıp*

hem nehir: *kara h.+ni; h.+nerniñ beldiringe; kara h.+niñ; iyi h.+den; demgi h.+ni; h.+niñ aksinga; h. işinde; h.+niñ (...) talazınçe; h. kıdunga*

hep elbise, giysi: *ketpeen h.+iñerni (hepiñerni >heviñerni); h. kılıp*

hereejen kadın: *er h.*

herel ışık: *ay-hün h.+dig*

heveer önceden olduğu gibi: *h. kadarçılup; biyeegi-le h.*

hire yaklaşıklık, gibi: *h. bolganda; moldurga h.*

hirt-hart hayvanların ses çıkarmasını ifade eder: *h.-h. (...) kirip; h.-h. deen*

holda-/holdaar / eliyle tutmak: *iyi h.-p*

homuda-/homudaar / acımak, merhamet etmek: *h.-vas bodu; añaa h.-p; urug (...) h.-p*

hon-/honar / konmak, konaklamak: *kuşkaş h.-gaş; kırında h.-gaş; bir h.-gaş*

- hoora-/hoorar** /koparmak: *ıyajın h.-a*
hoptak hırslı, açgözlü: *h. çazıy*
horjok imkansız: *h.-ladır; oy h.*
hovu bozkır: *sarıg h.+nu*
hoş koyun: *şuvagançınıñ h.+un*
hoyla-/hoylaar / koynuna koymak: *çag h.-p; h.-p algaş*
hoıtpak sütü fermente ettikten sonra oluşan içecek: *hoıudır h.; boja h.*
hoıy-/hoıyur / koyulaşmak: *h.-dur hoıtpak*
högle-/högleer / sevinmek, eğlenmek: *amırap-h.-p; kattırıp h.-p*
höı göl: *ulug h.; h.+düñ çanınga; h. çanınga; h.+düñ bajın; h.+düñ bajınga; h.+ünge çedip; demgi-le h.+ünçe; h.+ünüñ kıdınga*
hölezi kira ücreti: *hölezileer h.+ni-daa*
hölezile-/hölezileer / kiraya vermek: *h.-er hölezini-daa*
hömeereldig değerli: *höyünge h.*
höö-/hömer / gömmek: *h.-p kag*
hööküy zavallı: *h.+nüñ (...) töjün*
höy pek çok: *h.-le amitannarga; h. şeriin; h.+ünge hömeereldig*
hunaa-/hunaar / elinden almak: *kadayı h.-p*
huul-/huular / dönüşmek: *a'ı (...) h.-up; h.-a beriıtır; h.-ar men; h.-up bereyn; h.-a beerge*
hülee-/hüleer / kabul etmek: *h.-p oluruıtır; h.-tıp beriıtır*
hün 1. gün: *bir-le h.* 2. güneş: *ay-h.*
hündüle-/hündüleer / hürmet etmek, hizmet etmek: *ınçaar h.-p*
hünnüñ her gün: *h.-ne (...) ölüürüp*

I

- ıgla-/ıglaar** / ağlamak: *ı.-vas bodu; ı.-p kaap*
ımıraa-seek sinek: *ı.-s. oybazı*
ınça-/ınçaar / öyle yapmak, öyle davranmak: *ı.-p çorup; ı.-p eerip; ı.-p kadarçılup; şak ı.-ar-la; ı.-p turda; şak ı.-ldır-la; ı. hündüle; ı.-nga-la bis*
ınçangaş bu yüzden: *ı.-gaş (...)*
ındıg böyle: *seenj (...) ı.; ı. bolza; ı. şokarı; çüü ı.*
ıñay -den, -dan, bu taraftan: *oon ı.; ı.-beer*
ırgay çalı: *kurgag ı.*
ıškaş gibi: *sıldıs ı.; ava ı.; ogluvus ı.; kara kuş ı.; kuş ı.; kokay ı.*

it köpek: *i. dumçuundan; i. boop; i. apaar; kara i.; i.+ıynı (...)* sat (*ıtıynı >ıdıynı*); *halaptıg i.; kaldar i.; i.+ıynıy çarajın; azargançıg i.; i.+ımnı beer; i.+ın sadıp; i.+tıy kodançı; i.+tıy eereri; i. (...)* ölüp; *kodançı i.; i.+ın çüktep*

ıyaş ağaç: *arganıy i.+ın (ıyaşın >ıyajın)*

ıyna belki: (...) *i.*

İ

ıç-/ıjer / içmek: *i.-erden öske*

ıjer içecek: *a'ş-çem-ne i.*

ıjin iç

ılden anlaşılır: *arnından i.*

ımne-/ımneer / işaret diliyle konuşmak: *i.-y çugaalap; i.-p-daa turgan; i.-p turgan; dep i.-y*

ımneeşkin el kol hareketi, işaret: *çugaa i.+ın*

ırbiş kaplan: *biçii i.*

ıre dede: *i.+lerim*

ırey yaşlı kadın: *i.-kadaynıy*

ırgın masal anlatım dilinde cümle sonuna gelerek anlatımı hafifletir: *çüveñ i.; şuvagançı i.; ösküs-ool i.*

ışti → **ıjin**: *hem i.nde*

ıye anne: *azıraan i.; ada-i.+ziniñ aalında; ada-i.+mniñ bogun-sagın; ada-i.+niñ mal-maganınıy*

ıyeşki anne ve çocuk: *ıyi i.*

ıyi iki: *i. (...) hemni; i. ösküs-ool; i. hemden; i. kiji; i. çıl; i. çüs; i. ıyeşki; i. aal; i.-üş; i. kodan; i. elik; i. buttug*

ıylee ikimiz: *i. kudaşkılar; i. ülejip; i. çurttap; i. (...) çorutkaş; i. kadarçılap; i. amidrap*

ıyin cümle sonuna gelen yumuşatma edatı: (...) *ıyin*

ıyiste-/ıyisteer / ikizlemek, ikiz doğurmak: *öşkü i.-erge*

K

kadar-/kadarar / otlamak: *hoyun k.-ıp; k.-gannay sen; s.-ne k.; havırtır-k.-tır; k.-gan öşküzün; bızaa k.-ar*

kadarçıla-/kadarçılaar / çobanlık etmek: *k.-p ajıldap; k.-p turup; k.-p turgaş; k.-p egeleptir; k.-p turar; k.-vışaan turuptur*

kaday hanım, yaşlı kadın: *şuvagançı k.; k. aytırıptır; k. olura; k. men; k. aytırgan; k.+ga kadarçılap; k.-daa (...) homudap; k. çugaalaan; bo*

k.+ga; k. baza; k.+nın uruu; k. kıldır; oolduñ k.+ı; seen k.+ın; k. kiji; k.-bile; k.+ı hunaap; meen k.+ımnı; k.+ının çugaazın; oglumnun k.+ın; k. kılıp

kadı beraber: *k. çurttay*

kadın kraliçe: *k. (...) booptur; k. kijinin*

kag-/kaar / 1. bırakmak: *turguzup k.-ş* 2. tasviri fiil: *badıp k.-ptirlar; ünüp k.-ptirlar; çorup k.-ndır; çorup k.-ptir; ölüp k.-ptir; hööp k.; ünüp k.-ptir; salıp k.-ş; apparıp k.-rdır; salıp k.-rdır; ıglap k.-p; çorup k.-an-daa; berip k.-ptir; badıp k.-ndır; badıp k.-ptir; sop k.-ş; sop k.-ndır; çazarlap k.-ptiptir*

kajan ne zaman: *ta k.+ga*

kal-/kalır / kalmak: *ösküs k.-gaş; artkan-k.-gan*

kaldar dalmaçyalı: *k. it*

kañça-/kañcaar / nasıl davranmak, nasıl yapmak: *malımnı k.-arıyar; k.-p bardıñ; çünü k.-ar; k.-ar men; ölüргеştin k.-ar; bolarnı k.-ar; k.-ayn-çooyn*

kandıg nasıl, herhangi bir, ne: *k. aaylıg; k.-daa haru; k.+ızın (...) kelgeni (kandıgızın >kanduzın)*

kara siyah: *k. hem; k. a'ı; k. it; k. elge; k. a'dın; çıraa-k.+zın; çıraa-k.+zı; çıraa-k.; çıraa-k.+nı; kiştin k.+zın*

kara kuş serçe: *uja bergen k. k.*

karak göz: *şaygır k.+tıg; k.+ıñda ottug (karakıñda >karaañda)*

kaş kaç, ne kadar: *k.+tı-daa artır; k. öşküzün; eleen k.*

kat-/kadar / sıralamak: *arga-sümeni k.-ıp*

kat-çimiz meyve, yemiş: *arga-arıgnıñ k.-ç.+ın*

kattır-/kattırar / gülmek: *k.-ıp höglep*

kayda nerede: *k.+da çurttap*

kaydal nerede: *çer k.*

kayga-/kaygaar / şaşırmak, hayret etmek: *k.-p magadap*

kayı 1. hangi: *k.-k.+vıstın (...) çüvezi; ölüreriniñ k.+zı* 2. nereye: *k. çeder*

kayın nereden: *k. kelgen; k. keldin; k. üngeş*

kayıl nerede: *ösküs-ool k.*

kaynaar nereye: *k. bar; k. bardı*

keep düş-/keep düjër / düşmek: *k. d.-keş*

kel-/keer / gelmek: *kayın k.-gen; badıp k.-gen; bajınğa k.-geş; çedip k.-ptir; ejinge k.-geş; çedip k.-geş; çedip k.-rge; çüden k.-gen; alğan k.-r; ünüp k.-ptirler; k.+üp k.-gen; algaş k.-eli; askında k.-irge; çedip k.-ptirler; er-*

geeş k.-iyn; men (...) k.-iyn; şuvagançıga k.-geş; aalga k.-geş; barıp (...) k.-iyn; çedip k.-rge; kayın k.-din; çedir k.-geş; am k.-p; kirip k.-rge; kılıp k.+geni; kirip k.-ptir; haanga k.-geş; kirip k.-p; halıp k.-p; k.-gen (...) haan; düjülgezinçe k.-p

keş deri: *edim-k.-im (keşim >kejim); balunun k.-in; balık k.+terin; kijinin k.+in*

keş-/kejer / geçmek: *talazınçe k.-ip*

ket-/keder / giymek: *k.-peen heviñerni; heviñerni k.-key; karazın k.-er (keter >keder)*

kezik yarım: *deñ k.+in (kezikin >keziin)*

kıdat çinli: *k.+ka barıp; k.+ka (...) sadıpkaş; k.+ka sadıp*

kıdıg kenar sahil: *hem k.+ınga (kıdıginga >kıdınga) haya k.+ı; menği k.+ınga; hölünün k.+ınga*

kıl-/kılır / yapmak: *ayan-çoruun k.-ıp; kanduzın k.-ıp; naadım k.-ıp; k.-ıp alırtır; k.-ıp ap; kaday k.-ıp; hep k.-ıp*

kılaşt-a-/kılaştaar / gezinmek, yürümek: *k.-p turgan; k.-p çoruurga*

kıldır gibi, olarak: *ıt k.; deñ-deñ k.; kaday k.; ova k.; aalçıları k.*

kım kim: *k.+dan artık*

kır kenar, sınır: *ooñ k.+ınga*

kırında üzerinde: *tayganıñ k.+ında; tal k.+ında*

kırınğa → kırında: *şırğa k.+ınga; taldıñ k.+ınga; davan k.+ınga*

kış kış: *k. boorga*

kıyğ kıyı: *k. çerde*

kızıl kırmızı: *k. arınnıg; dilginiñ k.+ın*

kiir-/kiirer / izin vermek: *çalbak k.-beyn*

kiji kişi, adam: *k. sen; k. men; iyi k.; beer k.; çoruur k.; kadartır k.+vis; kaday k.; arınnıg k.+den; buttug k.; haan k.; kadın k.+niñ; k. boop; k.+niñ düjülgezi; k. bilbes; aldı k.+niñ*

kir-/kirer / girmek: *ögge k.-e; ögge k.-ip; par k.-ip; bajıñga k.-ip; k.-e halıp*

kiş samur: *k.+tiñ karazın*

kodan 1. sürü: *bistiñ k.+ıvısta* 2. tavşan: *iyi k.*

kodançı bekçi: *k.+zı halaptıg; ıttıñ k.; k. ıt*

koja komşu: *k.+zında taraaçın; baza k.+zında*

kokay kurt: *k. ıškaş*

konçuğ çok: *k. çaraş; çüvezi k.; çarajı k.; k. eki; k. ulug*

- konçuun ıñay** nasıl korkutucu: *albatızınıñ k. ı.; haannıñ k. ı.*
- koñgala-/koñgalaar** / çın çın öttürmek: *kulaamnı k.-dı*
- kort-/korgar** / korkmak: *k.-kan möğüdeeni*
- koş** iki tarafa yerleşmiş; *k. arganıñ*
- koşkul** eşyalar, mallar: *artkan-kalğan k.+ununı*
- koygun** tavşan: *k.-toolay*
- kök** boz: *börünüñ k.+ün*
- kör-/köör** / 1. görmek: *k.-r turjuk; k.-been men; barıp k.-r; k.-üp şinçilep; k.-üp olurgaga; çerle k.-üp; ulus k.-de; ulus k.-beende; k.-geniñ çidirbe; k.-üp şinçip* 2. tasviri fiil (rica anlamı taşıır): *sadıp k.; barıp k.-geş; çorup k.-eyn; barıp k.*
- körüñer** lütfen: *çugaalap (...) k.*
- köstük** kaş: *havaańda k.+tüg*
- köş-/köjer** / göç etmek: *k.-üp kelgen (köşüp >köjüp)*
- kuda** dünür, düğün: *k.+şkılar boop; batkan k.; k.+lar bolup; çe k.; k.+zinga çugaalaptır; k.+zı ösküs-ool; k.+m bar; k.+zın algaş; k.+zinga (...) berip; k.+lap-daa bergen; k.+şkı boop; k.+lap turgandır; k.+zinga çedip; k.+zınıñ sözüñ; k.+lap turganı; haan k.+zinga; k.+zı oolga; haannıñ k.+zı; k. bolgan*
- kudu** aşağı: *k. badıp; k. batkan; k. badaalam; k. batkaş; k. (...) çorup*
- kuduruk** kuyruk: *teveniñ k.+u (kuduruku >kuduruu); k.+u üze şaap*
- kulak** kulak: *meeñ k.+ımnı (kulakımnı >kulaamnı)*
- kurgag** kuru: *k. ırgay*
- kurug** kuru: *k. çerge*
- kuşkaş** küçük kuş: *bora k.+kaş*
- kut-/kudar** / dökmek: *hoıtpak k.-up*
- küjür** sevimli: *k. oglum*
- küjür** şirin: *k. ösküs-ool; k. mugulay*
- küske** sincap: *örge-k. ölüüp; ölüngen k.; k.+den egeleeş; k. e'di*

L

- lañ** akçe: *möñgün l.+ımnı; çüs l.+ın; çerbi l.+ga*
- lama** Tibetlilerde ve Moğollarda Buda rahibi: *çedi l.*

M

- magada-/magadaar** / hayret etmek, hayran olmak: *kaygap-m.-p*
- mal** hayvan: *m.+ımnı kañçaarıñar; azıraan m.; m.+m (...) aşkan; eveeş-biçe m.*
- mal-magan** → mal: *m.-m.+ga berip; m.-m.+ınıñ tömüdüñden*

maḡaa burada: *m. turar*

maḡna-/maḡnaar / kaçmak: *m.-y bergen; halıp m.-p*

margıldaş-/margıldajır / şikayet etmek: *çedir m.-ır*

meeḡ benim: *m. (...) ada; m. aalım; m. (...) duḡmam; m. (...) bergenim; m. kulaamnı; m. kadayımnı; m. (...) ejim; m. (...) aalçılarım; m.-bile*

megele-/megeleer / aldatmak: *argalap m.-p*

men ben: *körbeen m.; kiji m.; kaday m.; m. huulup; m.+i; beer m.; m. (...) keliyn; m.+i munup; m. (...) bargaş; huular m.; m. b.-ıp; kaḡcaar m.; m.-ne (...) hayıp; m.+i ölürer*

mendileş-/mendilejir / selamlaşmak: *yozulajıp m.-keş*

meḡee bana: *m. sat; m. sadıp; m. (...) bolgan; m. (...) bergen; m. çugaalap*

meḡgi karla kaplı dağ tepesi: *m. kıdınga; m. çanınga; möḡge m.+ge*

mınça-/mınçaar / bunun gibi yapmak: *m.-ar-la ölürip; m.-p turgaş; m.-p çurttap*

mında burada: *m. çünü; m. (...) bar; m. kalgaş*

mındıḡ böyle: *m. booptur; m. (...) it; m. çaraş; m. harulaptır*

mıygak Sibirya geyiği: *sun-m.+ka*

mıyıs boynuz: *teniḡ m.+ı (mıyısı >mıyızı)*

moldurga iki yaşındaki buzağı ya da sığır: *m. hire*

monu bunu: *m. çagıp; m. (...) sadıpkaş; kaḡcaar m.; m. sögleendirler*

moonḡ bunun: *m. murnunda*

mögüde-/mögüdeer / şaşırarak, huzursuz olmak: *kortkan m.-eni*

möḡge sonsuz: *m. çıdar; m. meḡgige*

möḡgün gümüş: *ak m.; ak m.+ü; laḡ m.+ün; m. ezer; ak (...) m.+ge; ak (...) m.+den; bistin (...) m.+üvüs; m.+ünün çüs laḡın; m.+ün çüktep*

mugulay → muḡçu-mugulay: *m. (...) irgin; ööreen m.; oolduḡ m.+ın; m. (...) sadıp; m.+nı (...) ekkelgeş; m.+nıḡ (...) daḡgınazın; biyeegi m.; m. (...) azırap; m.+ga azıradır; m.+nı azırap; m.+je sıḡnıp; m.+nıḡ (...) imne-eşkinin; m.+ga tutturar; m.+nıḡ (...) çurttalgazın; m.+je imnep; m. (...) munup*

mun-/munar / binmek: *meni m.+up; a'dın m.+up; a'dın munupkaş; m.+up algan*

muḡçu-mugulay aptal: *m.-m. ool-daa; algan m.-m.; turar m.-m.*

muḡgara- deḡgere-/muḡgaraar deḡgereer / çok üzgün olmak: *m.-p d.-p çorur*

murnu geçmiş, önce, evvel: *burungunuḡ m.+nda; moonḡ m.+nda*

murnuu güney: *m. çükçe*

mün çorba: *bora m. +nüg*

N

naadım tebrik, kutlama: *bayır-n.*

namzıray (namsaray) budizmde zenginliğin tanrılarında biri: *n.-çüdük*

nege-/negeer / istemek: *onu n.-eş*

O

o → ol: *o.+nu barıp; o.+nu (...) algay; o.+nu haydınıp; o.+nu havırtır; o.+nu (...) ap; o.+nu negeeş; o.+larnı ölürip*

ol o: *o. ajıktın; o. höldün; o.+nu-la ijerden; o.-la çorutkaş; o. şuvagançıga; o.+ça hayıp; o. çugaanı; kelgeni o.; o. çugaalarnı; o.-la dujup; o.-la (...) çorup; o.-la badıp; o.-la olçaangi; o.-la bazıp; o.-la sösterniñ; o.-la çet-tinip; o. tonnu; o.+zu (...) ulgadı beriptir (oozu); o. çüü; o.+zun barıp; o. oranga; o. düjülgeni*

ol-bo diğer: *o.-b. talazınçe; o.-b. çarıkka*

olçaan çok benzeyen: *ol-la o.+gı*

olur-/olurar / 1. oturmak: *ögde (...) o.-uptur; ösküs-ool o.-uptur; kaday o.-a; kiji o.-uptur; kiji o.-uptur; o.-up aptır* 2. tasviri fiil: *şinçilep o.-arga; körüp o.-arga; çurttap o.-ar; çorup o.-a; hüleep o.-uptur; çöpşerejip o.-uptur; çugaalap o.-gan; bazıp o.-arga; dilep-daa o.-uptur; çurttap o.-upturlar; çorup o.-arga; çugaalajıp o.-uptur; badıp o.-uptur; badıp o.-arga; söglep o.-uptur; şinçip o.-arga; bayısaap-daa o.-upturlar; magadap o.+da*

oñ cümle sonuna gelen pekiştirme edatı: *(...) iyin o.*

oo cümle sonuna gelen pekiştirme edatı: *(...) oo*

ooda en azından: *o.-la*

ool çocuk: *ösküs-o.; ösküs-o.+da; eres o.+darım; o.+um (oolum >ogulum); ösküs-o.+dun; ösküs-o.+ga; ösküs-o.+dan; ösküs-o.+duñ (...) domaan; küjür o.+um; azıraan o.+uvus; ösküs-o.+du; ösküs-o.+dar; o.+duñ kadayı; o.+duñ (...) dañgınazın; haan o.+ınga; o.+duñ eerejiringe; o.+duñ mugulayın; o.+umnuñ kadayın; haannıñ o.+u; irbiş o.+u*

oon oradan, ondan: *o. (...) çoraaş; o. ap; o. dezıp; o. eeptim*

ooñ onun: *o. bajın; o.-bile; o. kırınğa; o.-bile*

oorga sırt: *hööküynüñ o.-töjün*

or-/orar / → olurar 2: *çugaalap o.-gan; şuguldap o.-gan; badıp o.-a; haan (...) o.-gaş; amıdırıp o.; çurttap o.-ar*

oraam sarım, bir şeyi bir kez saracak miktar: *üş o.-m*

oran ülke: *ol o.+ga*

orlan cesur: *o.-eres*

ortalan-/ortalanır / akıllanmak: *o.-ip-daa kelgendir*

oruk yol: *o.+m uunçe (oruğum); o.+ka (...) çugaalajip; o.+un o.-tap (oruğun)*

orukta-/oruktaar / yol tutmak: *oruun o.-p; oruun o.-aş*

orun yaşanılan yer: *o.-dijülgezinçe*

ospaksıra-/ospaksıraar / çekinmek: *dezip o.-p*

ot ateş: *karaaŋda o.+tug*

ovaa yığın: *çağ o.; e'd o.; o.-lap-daa turgan*

oy off, uff belirten ünlem: *o. (...)*

oy-/oyar / delmek, oymak: *ımıraa-seek o.-bazı; ımıraa-seek o.-up*

oypaar benzer şekilde: *o. bargan*

oybak delik, boşluk: *o.-didun*

oyla-/oylaar / uzaklaşmak: *o.-p çorup*

oylat-/oyladır / kovalamak: *şaap o.-ip*

Ö

ög köy, çadır: *ö.+de (...) oluruptur; ö.+ge kire; ö.+nüñ eeleri; ö.+ge kirip*

ögen-/ögener / sürünmek: *elge ö.-geş; elge ö.-nirge*

öl ıslak: *ö. ça's*

öl-/öbür / ölmek: *ö.-üp kaaptır; ö.-ü berdi; ö.-gen çıraa-karanı; ö.-gen ada-iyemniñ; ö.-ü beriptir; ö.-gen çıraa-şokarnı*

öbür-/öbürür / öldürmek: *küske ö.-üp; ö.-üp algan; ö.-eriniñ kayızı; ö.-üp çip; ö.-gen balunıñ; ö.-geştiñ kançaar; ö.-er be; ö.-bes be; olarnı ö.-üp; meni ö.-er*

öñnükteş-/öñnüktejer / arkadaş olmak: *ö.-ip (...) çurttap*

ööre-/ööreer / sevinmek: *amıraan ö.-en*

ööş boğaz, ırmağın doğduğu yer: *hem ö.+ün*

örge sincap: *ö.-küske ölürip; ölürgen (...) ö.; ö. (...) e'di*

örge-küskele-/örge-küskeleer / sincap fare avlamak: *ö.-k.-p çip*

örü daha da: *ö. halaaş*

ös-/özer / büyümek: *aŋaa ö.-ken*

öske başka: *ijerden ö.*

ösküs öksüz: *ö.-ool; ö. kalgaş; iyi ö.; biçe ö.-ool; ulug ö.-ool; oglum ö.*

öşkü keçi: *eleen ö.+lüg; kadargan ö.+zün; bir ö.; kaş ö.+zün; ö.+zünüñ (...)*
keziin

P

pakta-/paktaar / içirmek: *p.-p ergeledip*

par kaplan: *çükteen p.; p. (...) çatpaytıp; p.-daa (...) soskap; şokar p.; indig p.; p.-daa (...) üzerlep; p.+ın munup; p. attıg*

S

sadıg alışveriş: *s.+zinga (...) möñgün (sadıgızınga >sadızinga)*

sadıp al-/sadıp aar / satın almak: *ıdın s. a.-ptır*

sadıpta-/sadıptaar / → sat-: *s.-r sen*

sagingır düşünceli: *s. haan*

sal kayık: *s.-la (...) bargaş*

sal-/salır /1. bırakmak: *bogun-sagın (...) s.-ıp; şıraaga s-ıp; s.-ıp kaardır; şır-ga (...) s.-gaş; tutkanıñ s.-ba2. ikram etmek: hayındırıp s.-ıp*

sarıg sarı: *s. hovunu*

sarıg-süglüg süt sulu: *s.-s. (...) çer*

sat-/sadar / satmak: *ıdıñı (...)* *s.; möñgünge s.-ıp; s.-ıp kör; s.-ıp algaş; s.-ıp kör; s.-ıpkaş kel; s.-ıp ekkeptir; kadatka s.-ıp*

sayak rahvan giden: *çıraa s.+n (sayakın >sayaan); çıraa-s.*

seek sinek: *ımıraa-s.*

seen senin: *s. baza; s. kadayın; s. uruuñnu; s. bajın; s. (...) turganıñ*

sen sen: *kiji s.; s. (...) kelgen; kelgen s.; deer s.; s. (...) dep; aar s.; algay-la s.; sadıptar s.; s.-ne kadar; boor s.; amıdırıp (...) s.*

señee sana: *s. (...) çerdiripken*

sın sibirya geyiği: *s.-mıygakka; s. çükteen*

sın-/sıñnır / sığınmak: *s.-p sirigaynıp*

sır-/sırrar / cezalandırmak: *s.-a şaap*

sıldıs yıldız: *s. ışkaş*

sıldıs-şokar yıldız benekli: *s.-ş. a 't*

sıy → sigen: *sigen s.*

sigen kuru ot, saman: *çüstüg s.*

siire-/siireer / kesmek: *kejim s.-di-le*

siler siz: *ulus s.; kelgen (...) s.; çurttaar s.; ketkey-le s.; algay-la s.; s.+den haramnanıp; s.+niñ düjülgeñerden*

silgi-/silgiir / silkelemek: *bogun-sagın s.-p*

sirigayn-/sirigaynır / titremek, zangırdamak: *s.-ip halıgaynıp*
sok-/sogar / saldırmak, öldürmek: *s.-p kaaş (sogup >soop >sop)*; *s.-p kaandır*
soonda sonra: *ertken s.*; *deen s.*
soska-/soskaar / durmak: *par-daa (...)* *s.-p*
sögle-/sögleer / söylemek: *çagıp s.-p*; *kudazınga s.-p*; *monu s.-endirler*
sööl son: *eş s.+gü*; *eş s.+ünde*
sös söz: *çagıs-s.+ün (sözün)*; *kudazının s.+ün*; *s.+terniğ utkazın*
sös-domak söz, laf: *sös-d.+n (domakın >domaan)*
sug 1. su: *s.+lug çer* 2. toplu genellemeye yarayan edat: *şuvagançı s.+ga*
surtaal kışkırtma: *çarlık s.+ın*
suyba-/suybaar /okşamak, eliyle yoklamak: *çittap s.-p*
süme öneri, tavsiye: *arga-s.+ni*
sümeleş-/sümelejir / istişare etmek,akıl danışmak: *am s.-şıptir (sümeleşip >sümelejip)*

Ş

şaal-/şaalaa / → *şiile-: şiileen-ş.-an*
şag çağ, eski zaman: *turar ş.+da*; *ş.+da (...)* *bergen*
şagadı dağ: *ş.+n üniip*
şagda uzun zaman önce: *ş.-la (...)* *bargan*; *ş.+gı (...)* *mugulay*
şag-şanda önceden olduğu gibi: *ş.-ş.-la çorutkan*
şak bunun gibi: *ş. inçaar-la*; *ş. inçaldır*
şak döö işte şu: *ş. d. (...)* *dag*
şanğır yeşil: *ş. karaktıg*
şap-/şavar / vurmak: *sıra ş.-p ş.-p (şaa)*
şarı öküz: *aldı ş.*; *aldı ş.+nı*
şastık-/şastıgar / dayanmak: *ş-ıp turar (şastıkıp >şastıgıp)*
şay çay: *çig ş.+ın*
şerig ordu: *eleen ş.+ın (şerigin >şeriin)*; *ulug ş.+ın*; *höy ş.+ın*
şıdaş-/şıdajır / yapabilmek, edebilmek: *eerejiringe ş.-payn*
şırğa kızak: *ş. salıp*; *ş. kırınga*
şırgala-/şırgalaar / kızak çekmek: *ş.-p algaş*; *şarını ş.-aş*
şıyaan am doğrudan anlamı olmamakla beraber masalın başında kullanılan söz ritüeli
şiile-/şiileer / gürültü yapmak: *ş.-en (...)* *amıtannarga*

- şinçi-/şinçüir** / yoklamak, gözetlemek, kontrol etmek: *körüp ş.-p*
şinçile-/şinçileer / incelemek: *körüp ş.-p; ş.-p olurarga*
şokar 1. benekli: *sıldıs-ş.; ş. çüve; ş. çüvezin; ş. ejim; ındıg ş.-ıl; ş. par* 2. ala renkli: *ş. a'ı; çıraa-ş.; çıraa-ş.+nı*
şuglan-/şuglanır / örtünmek, soğuktan korunmak: *kızılın ş.-ıp*
şugulda-/şuguldaar / kızmak: *ajınıp ş.-p*
şuptu hepsi: *ş.+zun (...) ber*
şuvagançı yaşlı kadın: *ş. kaday; deen ş.; ş.+nıñ aalınçe; ş.+ga (...) dep; ol ş.+ga; ş.+ga (...) çugaalaaş; ş. sugga; ş.+nıñ uruu; ş.+nıñ hoyun; ş. (...) çugaalaptır; ş. (...) hüleep; ş.+nıñ aalinga*

T

- ta** belli değil: *t. çejege; t. kajanga*
tajı/tayjı prens, veliaht: *haan t.+zı*
tal söğüt: *bora t.+dıñ*
tala yön, taraf: *ol-bo t.+zınçe*
taraaçın köylü, çiftçi: *t. irey*
tavariş- / **tavarjır** /karşılaşmak: *boomga t.-kaş; t.-ı beriptirler (tavariş >tavarjı)*
tayga orman kuşağı, kozalaklı bitki örtüsü: *ala t.+je; t.+nıñ kırında*
te teke: *t.+nıñ mıyızı*
tergiin pek iyi, üstün: *t. deen*
teve deve: *t.+nıñ (...) kuduruu*
tıp-/tıvar / bulmak: *t.-kan çüvezin; t.-p algan; t.-pastır bis*
tırt-/tırtar /çekmek, üflemek: *oybak-dıdın t.-ıp; hoora t.-ıp; büreezin t.-ıp*
ton elbise, giysi, kıyafet: *t. daaraptır; demgi t.+un; bir t.; ol t.+nu*
toolay tavşan: *koygun-t.-dan*
tozan doksan: *t. har*
töle-/töleer / ödemek: *t.-er bolza*
tömürert-/tömürertir / toplamak: *t.-i azıngaş*
tönçü sonuç, akıbet: *koşkulunuñ t.+zü*
tönçü-tömüt son, sonuç: *mal-maganınıñ t.-t.+ünden (tömütü >tömüdü)*
törü-/törüür / doğurmak: *t.-tken ada; t.-eş (...) ogluvus; t.-p aptırlar; dañgına t.-endir*
töş döş, göğüs: *oorga-t.+ün (töşün >töjün)*
tulup dikişsiz, tek parça çanta: *bir t.*

tur-/turur / 1. durmak, kalmak: *t.-ar şagda; t.-ar üyede; aal t.-ptur; t.-gan ögge; mal t.-za-daa; aal-daa t.-uptur* 2. tasviri fiil: *ajıldap t.-up; söglep t.-gan; berip t.-gan; çorup t.-da; eerejip t.-up; kadarçılup t.-up; kadıp t.-uptur; çöpşeeerejip t.-gandır; kadarçılup t.-gaş; minçap t.-gaş; ap t.-gaş; kadarçılup t.-ar; bodanıp-daa t.-gan; kadarçılavışaan t.-uptur; eerejip t.-gaş; berip-daa t.-uptur; inçap t.-da; kudalap t.-gandır; kudalap t.-ardır; kudalap t.-ganı; baraalgap-daa turuptur; sümelejip t.; dep t.-ganı; maıñnap t.-ganı; bazıp t.-gan; dezip t.-ar; maıñnap t.; kılıp t.-ar; uuştap t.-gaş; azırıp t.-up; ovaalap-daa t.-gan; tırtıp t.-up; çurttap t.-da; çugaalap t.-uptur; innep-daa t.-gan; salıp t.-upturlar; çorudup-daa t.-gan; maıñaa t.-ar; amıdrap t.-ar; innep t.-gan*

tura beri: *şagdan t.*

turgus-/turguzar / yerleştirmek, koymak: *t.-up kaaş (turgusup >turguzup)*

turjuk yerine: *köör t.*

tut-/tudar / 1. yakalamak: *bireezin t.-up; algan t.-kan; t.-kanıñ salba; t-up algan; t.-turar boor* 2.kurmak yapmak: *bajın t.-up*

U

ug yön, doğrultu: *bajınıñ u.+u (ugu >uu); u.+un çüglep; oruum u.+nçe*

ugaangır anlayışlı: *u. (...) haan*

ujur sebep: *çüvenıñ u.+un; u.-çövün*

ujurlug şart, zorunluluk: *kañcaar u.+ul*

ulça-/ulcaar / boş gezmek: *u.-an adazın*

ulgat-/ulgadır /büyüme: *u.-ı beriptir*

ulug büyük, yüce: *u. ösküs-ool; u. (...) hemniñ; u. boomga; u. ajıktıñ; u. höl; u. haan; dömey u.+tur; u. büreezin; u. şeriin; konçug u.*

ulus halk, insanlar; *u. bolgay; çüü (...) u.; ösken u.; u. bis; u.+tur bis; u. körde; u. körbeende; u.+tuñ eldepeyliin*

ur-/urar / sırtına yüklemek: *aarjı u.-up*

urug çocuk: *u.+m-bile (urugum >uruum); şuvagançınıñ u.+u; u. (...) homudap; kadaynıñ u.+un; bayçıgaştıñ u.+un; seeñ u.+ıñnı; u.+un turganı*

uş-/ujar / uçmak: *u.-a berdi; u.-a bergen*

ut-/uttur / unutmak: *dıñnaanıñ u.-pa*

utka anlam: *birden biree çokka u.+zın; sösternıñ u.+zın*

uušta-/uuštaar / ufalamak: *u.-p kaan*

uzun uzun: *u. (...) hemni*

Ü

üjen otuz: *ü.-dörden; çüs ü.*

üleş-/ülejir / paylaşmak: *deŋ-deŋ (...) ü.-ip (üleşip >ülejip)*

ün-/üner / çıkmak, tırmanmak: *ü.-üp kaaptırlar; ü.-üp keeptirler; bazıp ü.-üp; kayun ü.-geş*

ündür birleşik eylemin ilk kısmında yer alarak eylemin dışarıya doğru yapıldığını ifade eder: *ü. munup*

ür uzun: *dıka ü.*

üs yağ: *ü. agıp*

üş üç: *ü. çıl; ü. çüs; ü. oraam; iyi-ü.*

üye zaman: *turar ü.+de; eleen ü.*

üymekteş-/üymektejir / telaşlanmak: *ü.-ken kuş*

üze şavar ayırmak, çözmek, kesmek: *kuduruun ü. ş.-pkaş (şapkaş)*

üzerle-/üzerleer / hırpalamak, parçalamak: *ü.-p çazarlap*

Y

yanzı-bürü çeşitli: *y.-b. eerejip*

yozugaar göre, dayanarak: *askıy y.; çugaazın y.; surtaalın y.; imneeşkinin y.*

yozulaş-/yozulajır / selamlaşmak: *y.-ip mendileşkeş (yozulaşıp >yozulajıp)*

5. Kaynakça

- AÇA, Mehmet-OLGUNSOY, Berna (2010), “Tıva Kahramanlık Destanlarında Yarış ve Sınamalar”, *Acta Turcia, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, y. 2, s. 1.
- ÖLMEZ, Mehmet (2007), “Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen parallelen”, Harrassowitz Verlag-Wiesbaden in Kommission.
- ÖLMEZ, Mehmet (1996), “Tuvalar ve Tuvaca”, *Çağdaş Türk Dili*, S 95, s. 10-17.
- Ösküs-ool – *Tıva ulustıy tooldarı* (2011), Kızıl.
- TENİŞEV, E. R. (1968), *Tuvinsko-Russkiy Slovar*’, Moskva.
- <http://tuvan.swarthmore.edu/>, 12.06.2014

6. Ekler

ӨГБЕЛЕРНИҢ ӨНДҮР ӨНЧҮЗҮ

Тываның гуманитарлыг шинчиледер институтунуң эртем архивиниң эртем ажыдакчызы Ч.С. Чондиниң тургусканы «ӨСКҮС-00!» деп Өскүс-00лар дугайында тыва улустуң тоолдарының чыныдызы чырыкче үнген. Ук чымыды «ТР-ның гуманитарлыг эртемнер талазы-биле шинчиледерге 2011-2012 чылдарда Куруне деткимчези» деп Регионалдыг тускай утлаландырышыкчыны-биле парладынтган. Харысалгалыг редактору - филология эртемнериниң доктору К.А. Бигирия эртем редактору - филология чедлей; эртем редактору - филология эртемнериниң доктору С.М. Орус-оол; эрте өсүүн педагогика эртемнериниң кандыдады М.В. Кунгаа бижээн; харысалгалыг секретары - Е.Д. Монгуш; чурук каасталгазы - Ч.К. Монгуш биле М. Куулар.

Во чымыдыже Тываның гуманитарлыг шинчиледер институтунуң эртем архивиниң аас чогаал шыгжамырында кадагалаттыган, Тываның суралгыг тоолчулары: О.Ч. Чанчы-Хөө,

М.И. Агылдыр, Ч.Д. Монгуш, Ч.Ш. Салчак, Ч.Д. Кужугет, Х.С.-Х. Монгуш, Ө.М.-К. Саая, У.С. Хертек, Х.С. Очур-оол, С. Соскалдай, Б.Н.-Х. Салчак, Б.-Б. Ооржак, тоолчу Номчуур, К.К. Чолдак, К.Д. Кошкар-оол, К.К. Салчак, Х.С. Монгуш, тоолчу Кашкак, Б. Саая, У. Саая, А.Б. Сүгелдей оларның ыткылааны «Өскүс-00!» деп аттыг тоолдарның 28 ачыг хевирлерин киирген.

Во тоолдар чыныдызы калбак номчукуларның, башкыларның, ортумак база дээди өөредилге черлериниң студентилериниң, школа өөренкиччилериниң болгаш аас чогаалын сонурган чоруур, аңаа хандыкшылдыг бүтүлө кижилериниң сонургалын хайныктарбылшан, төрөөн далывыстың уран-чечен сөс-домаанга улуг чоргаларды оттуруп чүткөндирер.

Тыражы 150 экз. Кызыл хоорайда КЦО «Аныяк» типографиязынга парладынткан. Моон-даа тодаргай ме-дээлерни билип алысазыларга, Ты-

ваның гуманитарлыг шинчиледер институту-биле харылазып болур силер. Бистин адресини: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, б. 4. e-mail: tigitdat@mail.ru

ТТШИ-ниң парлалга төвү.

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

Тываның гуманитарлыг шинчиледер институту

Солунуң РФ-тин харылаа, массалыг чечектер хайгарар федералдыг адыанга бүртүскөн Бүртүкчүлүк дугайы: ПИУ № 17 - 00010, 18.08.2009 ч.

Парлаага ат салган 19.05.2012
Тыражы 1000 экз. Өртөө хосту.

Редакцияның адрес:
697000, Кызыл, Кочетов, 4.
Тел. 2-25-91.
e-mail: tigitdat@mail.ru

Кол редактор:
Владимир К. А.
Издатель:
Парней А. И.

Редакцияның чөлшөрели чокта

материалдарны чара
хоолгалары хоруглуг.

Чарпал дээш харысалганы
чарпал беркичизи хүлээнир.

Авторнуң туружу редакцияны-биле
дүүлөйн барып болур.

Парлаттыгган материалдар дээш
авторнуң харылазып болур.

